

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

Економічний факультет

Кафедра міжнародної економіки та світового господарства

Реєстр № _____

Нормоконтролер

«До захисту»

в.о. зав. кафедри

к.е.н., доц. Шуба Т.П.

**МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ
АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ
ПОСИЛЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Кваліфікаційна робота бакалавра

Виконала:

студентка 4-го курсу

першого (бакалаврського) рівня

вищої освіти

денної форми навчання

гр. ЕМ-42

Каріна ЦУРКАН

Науковий керівник :

к. е. н., доцент

Тетяна КІМ

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	
АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	
	8
1.1. Сутність та концептуальні підходи до визначення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору	8
1.2. Методологія оцінки конкурентоспроможності агропромислового сектору на міжнародних ринках	12
1.3. Методи і моделі прогнозування динаміки експорту як інструменти посилення експортного потенціалу країни	19
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІЖНАРОДНОЇ	
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ	
УКРАЇНИ	
	26
2.1. Структурно-динамічний аналіз експортної діяльності агропромислового сектору України.....	26
2.2. Оцінка факторів впливу на конкурентоспроможність українського агропромислового сектору на міжнародних ринках	36
2.3. Стратегічні напрями посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України.....	50
Висновки до розділу 2	64
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Агропромисловий сектор є одним із ключових елементів економіки України, що забезпечує значну частку валютних надходжень, робочих місць та формує основу продовольчої безпеки держави. В умовах глобалізації світової економіки та загострення міжнародної конкуренції питання підвищення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України набуває особливої актуальності. За останні роки Україна зміцнила свої позиції на світових аграрних ринках, ставши одним із провідних експортерів зернових культур, соняшnikової олії та інших сільськогосподарських товарів. Водночас, повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, створила безпрецедентні виклики для агропромислового сектору, включаючи порушення логістичних ланцюгів, блокування морських портів, пошкодження виробничої та транспортної інфраструктури, скорочення посівних площ та обсягів виробництва.

У цих умовах критично важливим стає пошук нових стратегічних напрямів посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України, які б дозволили зберегти та зміцнити його конкурентні позиції на міжнародних ринках. Вирішення цього завдання вимагає комплексного дослідження факторів конкурентоспроможності українського агропромислового сектору, аналізу впливу війни на його експортний потенціал, визначення перспективних напрямів адаптації до нових реалій та розробки ефективних механізмів державної підтримки експортної діяльності.

Актуальність теми дослідження підсилюється тим, що в умовах повномасштабної війни агропромисловий сектор став одним із ключових джерел валютних надходжень до економіки України, а його частка в загальній структурі експорту зростає до 65% у 2023 році. Це свідчить про стратегічне значення цього сектору для підтримки економічної стабільності держави та забезпечення її економічної безпеки в умовах воєнного стану. Крім того, агропромисловий

сектор відіграє важливу роль у глобальній продовольчій безпеці, оскільки Україна є одним із найбільших постачальників продовольства на світові ринки.

Ступінь наукової вивченості теми. Проблема міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору та його експортного потенціалу є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні аспекти конкурентоспроможності та експортного потенціалу досліджуються в працях Патики Н.І., Чалої В., Барбул Ю.С., Пасічника Ю., Ходової Ю., Скринковського Р. та інших учених. Зокрема, Патика Н.І. досліджує теоретичні основи конкурентоспроможності та розробляє інтегральний підхід до її оцінки на основі комплексного індексу конкурентоспроможності. Чала В. та Барбул Ю.С. аналізують вплив глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність агропромислового сектору та досліджують інституційні аспекти її забезпечення. Пасічник Ю. зосереджується на дослідженні ресурсного потенціалу агропромислового комплексу та його ролі у формуванні конкурентних переваг на міжнародних ринках.

Проблеми розвитку експортного потенціалу агропромислового сектору України досліджуються в працях Зайченка В.В., Немченка Т.Б., Замлинського В., Замлинської О., Осика С., Петренка В.Ю. та інших вчених. Зайченко В.В. та Немченко Т.Б. аналізують умови реалізації стратегії розвитку експортного потенціалу підприємств аграрного сектору України та розробляють методологічні підходи до його оцінки. Замлинський В., Замлинська О. та Осик С. досліджують сучасний стан і тенденції конкурентоспроможності агропродовольчої галузі на зовнішніх ринках та розробляють рекомендації щодо її підвищення.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України та його експортного потенціалу, комплексне дослідження цієї проблеми в контексті нових викликів, зумовлених повномасштабною військовою агресією РФ, залишається недостатньо розробленим. Зокрема, потребують поглибленого аналізу питання адаптації українського агроекспорту до трансформації

логістичних маршрутів, диверсифікації географічної та товарної структури експорту в умовах обмеженого доступу до традиційних ринків, розвитку експортного потенціалу в умовах високих безпекових ризиків, формування нових конкурентних переваг та стратегій їх реалізації на міжнародних ринках.

Метою дослідження є на основі аналізу методології дослідження, законодавчо-нормативної документації, даних офіційної статистики визначити стан міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України та узагальнити напрями вдосконалення державної політики щодо посилення його експортного потенціалу.

Відповідно до поставленої мети в роботі визначено і вирішено такі **завдання**:

- дослідити сутність та концептуальні підходи до визначення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору;
- проаналізувати методологію оцінки конкурентоспроможності агропромислового сектору на міжнародних ринках;
- розглянути методи і моделі прогнозування динаміки експорту як інструменти посилення експортного потенціалу країни;
- провести структурно-динамічний аналіз експортної діяльності агропромислового сектору України;
- здійснити оцінку факторів впливу на конкурентоспроможність українського агропромислового сектору на міжнародних ринках;
- визначити стратегічні напрями посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації експортного потенціалу агропромислового сектору України в контексті забезпечення його міжнародної конкурентоспроможності.

Предметом дослідження є напрями вдосконалення державної політики посилення експортного потенціалу і підвищення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору.

Методи дослідження. В процесі дослідження були використані такі методи:

- системний підхід – для дослідження міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору як складної економічної системи;
- методи аналізу та синтезу – для дослідження складових експортного потенціалу та факторів впливу на конкурентоспроможність;
- статистичні методи – для аналізу динаміки та структури експорту агропромислової продукції України;
- метод порівняльного аналізу – для оцінки експортних показників України та основних країн-конкурентів;
- метод експертних оцінок – для визначення пріоритетних напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економіки України, дані міжнародних організацій (ФАО, СОТ, ОЕСР, Світовий банк), аналітичні матеріали Національного інституту стратегічних досліджень, Київської школи економіки, галузевих асоціацій, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики дослідження, інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок. Основний зміст викладено на 72 сторінках, включаючи 12 таблиць і 2 рисунки. Список використаних джерел містить 70 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

1.1. Сутність та концептуальні підходи до визначення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору

Міжнародна конкурентоспроможність є багатогранним економічним концептом, що відображає здатність суб'єкта економічних відносин (країни, галузі, підприємства) ефективно конкурувати на міжнародних ринках. У сучасному глобалізованому світі це поняття набуває особливого значення, оскільки визначає економічну роль та місце національних виробників у світовому господарстві. Концептуально міжнародна конкурентоспроможність передбачає наявність порівняльних і конкурентних переваг, які дозволяють учасникам міжнародних економічних відносин успішно реалізовувати свою продукцію на зовнішніх ринках [4, с. 11].

Розглядаючи міжнародну конкурентоспроможність як економічну категорію, варто відзначити її динамічний характер та багаторівневу структуру. Вона проявляється як на рівні окремих товарів чи послуг, так і на рівні підприємств, галузей та національних економік у цілому. При цьому конкурентоспроможність вищих рівнів значною мірою залежить від конкурентоспроможності нижчих рівнів, формуючи складну систему взаємозв'язків. Патица Н.І. зазначає, що «конкурентоспроможність на міжнародному рівні є синтетичним показником, який відображає ефективність функціонування економічної системи в умовах глобальної конкуренції» [13, с. 78].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття міжнародної конкурентоспроможності. Згідно з інституційним підходом, міжнародна конкурентоспроможність розглядається через призму ефективності

функціонування ринкових інститутів, які забезпечують реалізацію конкурентних переваг. Ресурсний підхід зосереджується на наявності та ефективності використання ресурсного потенціалу (природних, трудових, фінансових, інформаційних ресурсів) як основи конкурентоспроможності на міжнародних ринках [28, с. 44].

Важливим аспектом розуміння міжнародної конкурентоспроможності є її взаємозв'язок з продуктивністю. Як зазначають дослідники, конкурентоспроможність на міжнародному рівні значною мірою визначається здатністю економіки забезпечувати високу продуктивність праці та капіталу. Чала В. та Барбул Ю.С. підкреслюють, що «ключовим фактором міжнародної конкурентоспроможності є не просто наявність ресурсів, а ефективність їх використання, що відображається у показниках продуктивності» [24, с. 92].

Аграрний сектор має ряд специфічних характеристик, які суттєво впливають на формування його конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Однією з ключових особливостей є висока залежність від природно-кліматичних умов, що створює додаткові ризики та невизначеності. Це обумовлює необхідність адаптації сільськогосподарського виробництва до регіональних особливостей та розробки специфічних стратегій забезпечення конкурентоспроможності [9, с. 37].

Сезонність виробництва та тривалий виробничий цикл у багатьох підгалузях сільського господарства також суттєво впливають на конкурентоспроможність аграрного сектору. Ці фактори обумовлюють особливості формування цінової політики, логістичних стратегій та управління ліквідністю аграрних підприємств. Пасічник Ю. відзначає, що «циклічність аграрного виробництва створює специфічні умови конкуренції на міжнародних [45].

Особливістю конкурентоспроможності в аграрному секторі є також її залежність від біологічних характеристик сільськогосподарських культур та тварин. Генетичний потенціал рослин і тварин, їх адаптованість до умов вирощування, стійкість до хвороб та шкідників безпосередньо впливають на

якість та собівартість кінцевої продукції, а відтак і на її конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Важливою особливістю агропромислового сектору є його стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки країни. Це обумовлює активне державне регулювання галузі в більшості країн світу, що проявляється у формі субсидій, квот, тарифів та інших інструментів підтримки внутрішніх виробників. Такі заходи часто створюють нерівні умови конкуренції на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції [62].

Специфічною рисою конкурентоспроможності в аграрному секторі є також його висока соціальна значущість. Аграрний сектор забезпечує зайнятість значної частини населення, особливо у сільській місцевості, що обумовлює необхідність враховувати соціальні аспекти при формуванні стратегій підвищення конкурентоспроможності. Ця особливість часто стає причиною розбіжностей між економічною ефективністю та соціальною доцільністю тих чи інших трансформацій у сільському господарстві.

Глобальні тенденції у сфері екологізації та сталого розвитку також накладають свій відбиток на конкурентоспроможність аграрного сектору. Зростаючі вимоги до екологічної безпеки продукції, енергоефективності виробництва та дотримання принципів сталого землекористування стають важливими факторами конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Гребенюк М. зазначає, що «в умовах сучасного розвитку агропродовольчі системи повинні забезпечувати не лише економічну ефективність, але й екологічну стійкість та соціальну справедливість, що є необхідною умовою довгострокової конкурентоспроможності» [3, с. 24].

Ще однією особливістю конкурентоспроможності в аграрному секторі є значна роль вертикальної інтеграції та розвитку ланцюгів доданої вартості. Спроможність аграрних виробників інтегруватись у глобальні ланцюги доданої вартості, забезпечуючи не лише виробництво сировини, але й її переробку та дистрибуцію, стає ключовим фактором підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Сучасна економічна наука пропонує різноманітні підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу. Один з найпоширеніших – факторний підхід, який базується на аналізі впливу різних факторів (природних, економічних, технологічних, інституційних) на формування конкурентних переваг галузі. Цей підхід дозволяє виявити ключові драйвери конкурентоспроможності та розробити цілеспрямовані стратегії її підвищення.

Ресурсний підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу зосереджується на аналізі ресурсного потенціалу галузі. При цьому оцінюються не лише традиційні ресурси (земля, праця, капітал), але й специфічні для агробізнесу ресурси, такі як генетичний матеріал, агрокліматичний потенціал, системи іригації тощо [33].

Вагоме місце в сучасній методології оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу посідає інноваційний підхід. Він передбачає аналіз інноваційного потенціалу галузі, ефективності інноваційних процесів, рівня технологічного розвитку та науково-дослідної діяльності в агропромисловому секторі. Здатність до генерування та впровадження інновацій розглядається як ключовий фактор довгострокової конкурентоспроможності на глобальних ринках [69].

Інституційний підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу фокусується на аналізі ефективності інституційного середовища – норм, правил, організацій, що регулюють функціонування аграрного ринку. Цей підхід враховує вплив державного регулювання, ринкових інститутів, формальних і неформальних норм на конкурентоспроможність галузі. Чала В. та Барбул Ю.С. зазначають, що «інституційна спроможність є ключовим фактором міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України в умовах сучасної економічної глобалізації» [24, с. 95].

В умовах сучасної глобалізації набуває популярності підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу на основі

аналізу інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості. Цей підхід дозволяє оцінити здатність національних виробників займати вигідні позиції в міжнародному розподілі праці та отримувати максимальну частку доданої вартості в глобальних ланцюгах поставок агропродовольчої продукції [29].

Комплексний підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу передбачає інтеграцію різних методологічних підходів і використання системи взаємопов'язаних показників, що відображають різні аспекти конкурентоспроможності. Такий підхід дозволяє отримати найбільш повну та об'єктивну оцінку конкурентних позицій галузі на міжнародних ринках [65].

Важливим сучасним підходом є оцінка міжнародної конкурентоспроможності агропромислового комплексу через призму сталого розвитку. Цей підхід передбачає аналіз не лише економічної ефективності, але й екологічної та соціальної складових розвитку галузі. В умовах зростаючих вимог до екологічної безпеки та соціальної відповідальності бізнесу, такий підхід набуває особливої актуальності.

Патика Н.І. пропонує інтегральний підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору, який базується на розрахунку комплексного індексу конкурентоспроможності. Цей індекс включає такі складові, як експортний потенціал, технологічний рівень, ресурсну ефективність, інноваційну активність та адаптивність до змін зовнішнього середовища. Інтегральний підхід дозволяє врахувати багатоаспектність та комплексність поняття міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору та забезпечити об'єктивність її оцінки [13, с. 84].

1.2. Методологія оцінки конкурентоспроможності агропромислового сектору на міжнародних ринках

Оцінка конкурентоспроможності агропромислового сектору потребує комплексного застосування як кількісних, так і якісних методів, які у своїй

сукупності дозволяють отримати всебічну характеристику конкурентних позицій галузі на міжнародних ринках. Кількісні методи оцінки базуються на застосуванні математичних та статистичних інструментів для вимірювання різних аспектів конкурентоспроможності. Вони передбачають збір, обробку та аналіз числових даних, що характеризують економічну діяльність агропромислового сектору в контексті міжнародної конкуренції [14, с. 10].

Одним із найпоширеніших кількісних методів оцінки конкурентоспроможності є аналіз частки ринку, який дозволяє визначити позицію національного агропромислового сектору на світовому ринку або окремих його сегментах. Цей метод ґрунтується на розрахунку відносних показників, таких як частка експорту країни у світовому експорті певного виду сільськогосподарської продукції або частка імпорту на певному зарубіжному ринку. Динаміка зміни показників частки ринку є індикатором зміцнення або послаблення конкурентних позицій [37, с. 21].

Важливим кількісним методом є аналіз цінової конкурентоспроможності, який передбачає порівняння цін на аналогічну продукцію різних виробників на міжнародних ринках з урахуванням транспортних витрат, митних та інших зборів. Цей метод дозволяє оцінити цінові переваги або недоліки національних виробників порівняно з іноземними конкурентами. Замлинський В., Замлинська О. та Осик С. зазначають, що «в умовах зростаючої глобалізації цінова конкурентоспроможність залишається одним із ключових факторів успіху на міжнародних ринках аграрної продукції, особливо для товарів з низьким ступенем переробки» [8, с. 47].

Метод аналізу відносних порівняльних переваг (RCA – Revealed Comparative Advantage) є широко застосовуваним кількісним інструментом оцінки конкурентоспроможності агропромислового сектору. Цей метод дозволяє визначити, наскільки успішно країна експортує певний вид продукції порівняно з іншими товарами та іншими країнами. Індекс RCA розраховується як відношення частки певного товару в експорті країни до частки цього товару у

світовому експорту. Значення індексу більше 1 свідчить про наявність виявленої порівняльної переваги [43].

Метод аналізу рентабельності експорту дозволяє оцінити економічну ефективність експортної діяльності підприємств агропромислового сектору. Він передбачає розрахунок співвідношення прибутку від експорту до витрат, пов'язаних з виробництвом та реалізацією експортної продукції. Висока рентабельність експорту свідчить про здатність національних виробників успішно конкурувати на міжнародних ринках і отримувати економічну вигоду від експортної діяльності [51].

Важливим інструментом кількісної оцінки конкурентоспроможності є аналіз питомих витрат. Цей метод дозволяє порівняти витрати на виробництво одиниці продукції в різних країнах з урахуванням продуктивності факторів виробництва. Низький рівень питомих витрат є важливою конкурентною перевагою, особливо для товарів з низьким ступенем диференціації, де цінова конкуренція є найбільш гострою [25, с. 34].

Метод експертних оцінок передбачає залучення фахівців-експертів для оцінки різних аспектів конкурентоспроможності агропромислового сектору. Експерти на основі своїх знань та досвіду дають оцінки за визначеними критеріями, які потім узагальнюються для формування комплексного висновку. Цей метод дозволяє врахувати фактори, які складно формалізувати, та отримати оцінку від фахівців, які мають глибоке розуміння специфіки галузі та міжнародних ринків [2, с. 8].

Аналіз ланцюгів доданої вартості є важливим якісним методом оцінки конкурентоспроможності агропромислового сектору. Цей метод дозволяє визначити, на яких етапах створення продукту формується найбільша додана вартість і наскільки ефективно національні виробники інтегровані в глобальні ланцюги вартості. Петренко В.Ю. наголошує, що "здатність агропромислового сектору займати вигідні позиції в глобальних ланцюгах доданої вартості є ключовим фактором його міжнародної конкурентоспроможності в сучасних умовах" [40].

Експортний потенціал аграрного сектору є ключовою складовою його міжнародної конкурентоспроможності, що обумовлює необхідність розробки комплексної системи показників для його оцінки. Ця система включає різні групи показників, які дозволяють всебічно охарактеризувати здатність агропромислового сектору ефективно конкурувати на зовнішніх ринках. Структурна організація системи показників передбачає їх класифікацію за різними ознаками, зокрема за об'єктом оцінки, характером показників, рівнем аналізу тощо [22, с. 117].

Оцінка експортного потенціалу аграрного сектору здійснюється на основі показників масштабу та динаміки експорту. До них належать обсяг експорту аграрної продукції в натуральному та вартісному вираженні, частка аграрного експорту в загальному експорті країни, темпи зростання експорту аграрної продукції, індекси фізичного обсягу експорту. Ці показники дозволяють оцінити абсолютні та відносні розміри експортної діяльності агропромислового сектору та їх зміни в часі.

Структурні показники експорту включають товарну структуру експорту (співвідношення різних видів аграрної продукції в експорті), географічну структуру експорту (розподіл експортних потоків за країнами та регіонами), співвідношення експорту сировини та продукції з високою доданою вартістю. Аналіз структурних показників дозволяє оцінити диверсифікацію експорту, залежність від окремих ринків та потенціал для нарощування експорту продукції з високою доданою вартістю [19, с. 31].

Показники ефективності експорту є ключовими для оцінки експортного потенціалу аграрного сектору. До них належать рентабельність експорту, співвідношення експортних та внутрішніх цін, питома вага прибутку від експорту в загальному прибутку підприємств агропромислового сектору. Ці показники дозволяють оцінити економічну доцільність експортної діяльності та її вплив на фінансові результати підприємств галузі. Зайченко В.В. та Немченко Т.Б. підкреслюють, що "ефективність експорту є одним із ключових індикаторів конкурентоспроможності агропромислового сектору на міжнародних ринках,

який відображає здатність виробників отримувати економічну вигоду від зовнішньоекономічної діяльності" [7, с. 116].

Показники міжнародної конкурентної позиції включають частку країни у світовому експорті аграрної продукції, індекс виявлених порівняльних переваг (RCA), індекс відносної експортної конкурентоспроможності (RXA), індекс відносної залежності від імпорту (RMP), індекс відносних торговельних переваг (RTA). Ці показники дозволяють оцінити конкурентні позиції національного агропромислового сектору на світовому ринку та визначити напрями спеціалізації.

Показники ресурсного забезпечення експортного потенціалу включають обсяг та структуру земельних ресурсів, придатних для сільськогосподарського використання, забезпеченість трудовими, матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, рівень розвитку інфраструктури (транспортної, складської, логістичної). Ці показники дозволяють оцінити ресурсну базу для розвитку експортоорієнтованого виробництва в агропромисловому секторі.

Показники якості та безпечності продукції є критично важливими для оцінки експортного потенціалу в умовах зростаючих вимог до якості харчових продуктів на міжнародних ринках. До них належать відповідність продукції міжнародним стандартам якості (ISO, HACCP, Global G.A.P.), наявність сертифікатів якості, результати лабораторних досліджень щодо вмісту залишкових кількостей пестицидів, важких металів, мікотоксинів тощо. Петренко В.Ю. зазначає, що "в умовах загострення конкуренції на світових ринках аграрної продукції, здатність забезпечувати високу якість та безпечність продукції відповідно до міжнародних стандартів стає ключовим фактором конкурентоспроможності" [15, с. 48].

Показники маркетингової складової експортного потенціалу включають наявність та ефективність маркетингових стратегій, розвиненість брендів, ефективність каналів збуту, наявність дистриб'юторської мережі на зовнішніх ринках, рівень обізнаності споживачів про продукцію на цільових ринках. Ці

показники дозволяють оцінити здатність підприємств агропромислового сектору ефективно просувати свою продукцію на зовнішніх ринках [58].

Показники інституційного забезпечення експортного потенціалу характеризують ефективність державної політики підтримки експорту, рівень розвитку експортної інфраструктури, ефективність діяльності інститутів підтримки експорту (експортно-кредитних агентств, торгових представництв, галузевих асоціацій). Ці показники дозволяють оцінити сприятливість інституційного середовища для розвитку експортної діяльності в агропромисловому секторі [39].

Показники диверсифікації включають кількість країн-імпортерів, індекси концентрації експорту (індекс Герфіндаля-Гіршмана, індекс ентропії), частку нових експортних ринків у загальному обсязі експорту. Ці показники дозволяють оцінити рівень диверсифікації експортних потоків та залежність від окремих ринків збуту. Замлинський В., Замлинська О. та Осик С. наголошують, що "висока диверсифікація експорту є важливим фактором стійкості експортного потенціалу агропромислового сектору в умовах волатильності міжнародних ринків".

Показники екологічної складової експортного потенціалу набувають все більшого значення в умовах зростаючих екологічних вимог на міжнародних ринках. Вони включають частку органічної продукції в експорті, відповідність виробництва принципам сталого розвитку, ефективність використання природних ресурсів, вуглецевий слід продукції. Ці показники дозволяють оцінити відповідність агропромислового виробництва сучасним екологічним вимогам та потенціал для розвитку експорту екологічно чистої продукції [56, с. 19].

Метод аналізу експортних можливостей на основі оцінки конкурентних переваг передбачає дослідження природних, економічних, технологічних, інституційних та інших факторів, які забезпечують конкурентоспроможність національного агропромислового сектору на міжнародних ринках. Цей метод дозволяє виявити та оцінити порівняльні та конкурентні переваги галузі, які

можуть бути використані для розширення експортної діяльності. Зайченко В.В. та Немченко Т.Б. зазначають, що "ключовою передумовою ефективної реалізації експортного потенціалу аграрного сектору є ідентифікація та розвиток стійких конкурентних переваг, які забезпечують унікальну пропозицію цінності на міжнародних ринках" [29].

Метод аналізу експортної інфраструктури передбачає дослідження стану та ефективності інфраструктурного забезпечення експортної діяльності агропромислового сектору. Цей метод включає оцінку стану транспортної інфраструктури (автомобільних і залізничних шляхів, портів, терміналів), складського господарства, логістичних центрів, систем зберігання та переробки сільськогосподарської продукції.

Метод аналізу експортних бар'єрів на внутрішньому ринку передбачає виявлення та оцінку факторів, які обмежують експортну діяльність агропромислового сектору з боку внутрішнього середовища. Ці бар'єри можуть включати недосконале законодавство, адміністративні перешкоди, неефективну систему контролю якості, відсутність необхідних сертифікатів, недостатню державну підтримку експорту тощо. Замлинський В., Замлинська О. та Осик С. наголошують, що "подолання внутрішніх бар'єрів для експорту агропродовольчої продукції є необхідною умовою підвищення міжнародної конкурентоспроможності галузі" [18, с. 52].

Метод аналізу зовнішніх торговельних бар'єрів фокусується на дослідженні перешкод для експорту, які створюються країнами-імпортерами. Ці бар'єри включають тарифні обмеження (мита, податки) та нетарифні обмеження (квоти, технічні бар'єри, санітарні та фітосанітарні вимоги, ліцензування тощо). Аналіз зовнішніх торговельних бар'єрів дозволяє оцінити їх вплив на експортний потенціал агропромислового сектору та розробити стратегії їх подолання або мінімізації їх негативного впливу [54].

Метод аналізу ресурсних обмежень передбачає дослідження наявності та доступності ресурсів, необхідних для розвитку експортоорієнтованого виробництва в агропромисловому секторі. Ці обмеження можуть включати

дефіцит фінансових ресурсів для модернізації виробництва, обмеженість земельних або водних ресурсів, недостатність кваліфікованих кадрів тощо. Розуміння ресурсних обмежень є необхідною передумовою для розробки стратегій оптимального використання наявних ресурсів та залучення додаткових ресурсів для реалізації експортного потенціалу. Петренко В.Ю. зазначає, що «обмеженість фінансових ресурсів є одним із ключових бар'єрів для розвитку експортного потенціалу аграрного сектору України, особливо для малих та середніх підприємств» [15, с. 54].

Метод аналізу логістичних бар'єрів передбачає дослідження проблем та обмежень у сфері транспортування, зберігання та дистрибуції експортної продукції. Ці бар'єри можуть включати високу вартість логістичних послуг, недостатню пропускну спроможність транспортних шляхів та терміналів, недосконалість систем зберігання, що призводить до втрат продукції, складність та тривалість митних процедур тощо. Логістичні бар'єри можуть суттєво впливати на цінову конкурентоспроможність агропромислової продукції на міжнародних ринках [58].

Метод аналізу політичних та геополітичних бар'єрів передбачає дослідження впливу політичних факторів та міжнародних відносин на експортні можливості агропромислового сектору. Ці бар'єри можуть включати політичну нестабільність у країнах-імпортерах, напруженість у міждержавних відносинах, економічні санкції, торговельні війни тощо. Політичні та геополітичні фактори можуть суттєво впливати на доступність зовнішніх ринків та визначати необхідність диверсифікації експортних потоків [46, с. 19].

1.3. Методи і моделі прогнозування динаміки експорту як інструменти посилення експортного потенціалу країни

Прогнозування експортної динаміки агропромислового сектору є важливою складовою формування стратегій підвищення його експортного потенціалу. Воно дозволяє оцінити майбутній стан експортної діяльності,

виявити потенційні можливості та загрози, а також розробити адекватні стратегічні рішення. Для прогнозування експортної динаміки використовуються різноманітні інструменти та методи, які відрізняються за своєю складністю, точністю, часовим горизонтом та іншими параметрами [6, с. 12].

Економетричні моделі є одним з найпоширеніших інструментів прогнозування експортної динаміки агропромислового сектору. Вони базуються на статистичному аналізі історичних даних та виявленні взаємозв'язків між різними факторами, що впливають на експорт. Економетричні моделі можуть включати такі фактори, як обсяги виробництва, ціни на світових ринках, валютні курси, торговельні бар'єри, конкуренція тощо. Вони дозволяють не лише прогнозувати майбутні обсяги експорту, але й оцінювати вплив різних факторів та сценаріїв на експортну динаміку. Національний інститут стратегічних досліджень у своїх аналітичних матеріалах щодо перспектив розвитку аграрного сектору України використовує економетричні моделі для прогнозування експортної динаміки в умовах кліматичних змін [14, с. 12].

Імітаційне моделювання є потужним інструментом прогнозування експортної динаміки в умовах складних взаємозв'язків та невизначеності. Воно передбачає створення комп'ютерної моделі експортної діяльності агропромислового сектору, яка враховує різні фактори впливу та їх взаємодію. Імітаційне моделювання дозволяє проводити експерименти з моделлю, змінюючи параметри та умови, та аналізувати результати. Це дає можливість прогнозувати експортну динаміку за різних сценаріїв та розробляти гнучкі стратегії, адаптовані до змін зовнішнього середовища. Шинкарук Л., Деліні М. та Геращенко М. відзначають, що «використання імітаційного моделювання дозволяє оцінити вплив державної інвестиційної підтримки на експортний потенціал підприємств агропромислового сектору України в умовах воєнного стану та визначити оптимальні напрями її спрямування» [23, с. 130].

Методи експертних оцінок є важливим інструментом прогнозування експортної динаміки, особливо в умовах обмеженості історичних даних або суттєвих змін зовнішнього середовища. Вони включають такі методи, як метод

Дельфі, метод мозкового штурму, метод сценаріїв тощо. Методи експертних оцінок базуються на знаннях та досвіді експертів у галузі аграрного виробництва, міжнародної торгівлі, економіки, політики тощо. Вони дозволяють враховувати якісні фактори та тенденції, які складно формалізувати в кількісних моделях. Методи експертних оцінок часто використовуються в комбінації з іншими методами прогнозування для підвищення точності та надійності прогнозів.

Методи штучного інтелекту та машинного навчання стають все більш популярними інструментами прогнозування експортної динаміки. Вони включають такі методи, як нейронні мережі, генетичні алгоритми, методи глибокого навчання тощо. Ці методи дозволяють виявляти складні нелінійні взаємозв'язки між факторами, що впливають на експорт, та здійснювати більш точні прогнози. Методи штучного інтелекту та машинного навчання особливо ефективні при наявності великих обсягів даних про експортну діяльність, що дозволяє навчати моделі та підвищувати точність прогнозів. Негода Ю. та Новак І. наголошують на важливості використання сучасних інформаційних технологій та методів аналізу даних для прогнозування експортної динаміки та визначення пріоритетних напрямів інноваційного забезпечення аграрного сектору України [11, с. 11].

Просторові моделі є специфічним інструментом прогнозування експортної динаміки, який враховує географічний розподіл виробництва та експорту агропромислової продукції. Вони базуються на методах геоінформаційних систем (ГІС) та просторової економетрики. Просторові моделі дозволяють аналізувати вплив таких факторів, як відстань до ринків, транспортні витрати, агрокліматичні умови, розміщення виробництва та інфраструктури, на експортну динаміку. Вони особливо корисні для прогнозування регіональної структури експорту та оцінки впливу розвитку інфраструктури на експортний потенціал агропромислового сектору [31].

Глобальні та регіональні торговельні моделі є інструментами прогнозування експортної динаміки агропромислового сектору в контексті світової торгівлі. Вони базуються на теорії міжнародної торгівлі та включають

такі моделі, як гравітаційна модель, модель загальної рівноваги (CGE), часткової рівноваги тощо. Ці моделі дозволяють прогнозувати обсяги та напрями торговельних потоків агропромислової продукції між різними країнами та регіонами за різних сценаріїв зміни торговельної політики, економічного розвитку, демографічних тенденцій тощо. Вони особливо корисні для оцінки впливу торговельних угод, лібералізації торгівлі, протекціоністських заходів на експортний потенціал агропромислового сектору [17, с. 29].

Моделі попиту та пропозиції є фундаментальним інструментом прогнозування експортної динаміки на основі аналізу факторів, що впливають на попит та пропозицію агропромислової продукції на світових ринках. Вони передбачають визначення функцій попиту та пропозиції, які залежать від цін, доходів, еластичності, виробничих витрат, технологічного рівня тощо. Моделі попиту та пропозиції дозволяють прогнозувати ринкову рівновагу та відповідні обсяги експорту за різних сценаріїв зміни екзогенних факторів. Вони особливо корисні для прогнозування цінової динаміки на світових ринках та її впливу на експортний потенціал агропромислового сектору [55, с. 18].

Моделі ризик-менеджменту є специфічним інструментом прогнозування експортної динаміки в умовах невизначеності та ризику. Вони включають такі методи, як аналіз чутливості, стрес-тестування, метод Монте-Карло, теорія реальних опціонів тощо. Моделі ризик-менеджменту дозволяють оцінити вплив різних ризиків (ринкових, валютних, політичних, кліматичних тощо) на експортну динаміку та розробити стратегії мінімізації цих ризиків. Вони особливо важливі для агропромислового сектору, який характеризується високим рівнем невизначеності та ризику. Жураковська Л. підкреслює, що "в умовах воєнного стану прогнозування експортної динаміки агропромислового сектору України потребує особливої уваги до оцінки та управління ризиками, що вимагає застосування відповідних моделей та методів" [5, с. 20].

Системи раннього попередження є інструментом оперативного прогнозування змін в експортній динаміці та виявлення потенційних ризиків та можливостей. Вони базуються на моніторингу ключових індикаторів, які можуть

сигналізувати про майбутні зміни в експортній діяльності агропромислового сектору. Системи раннього попередження дозволяють оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та адаптувати експортні стратегії відповідно до нових умов. Вони особливо важливі в умовах високої волатильності світових аграрних ринків та швидких змін у глобальному економічному та політичному середовищі. Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах кліматичних змін, визначені Національним інститутом стратегічних досліджень, передбачають створення системи раннього попередження для прогнозування впливу кліматичних змін на експортний потенціал аграрного сектору [34, с. 61].

Інтегровані системи прогнозування є комплексним інструментом, який поєднує різні методи та моделі для підвищення точності та надійності прогнозів експортної динаміки агропромислового сектору. Вони можуть включати економетричні моделі, методи часових рядів, експертні оцінки, імітаційне моделювання тощо. Інтегровані системи прогнозування дозволяють компенсувати недоліки окремих методів та використовувати їх переваги. Вони особливо корисні для комплексного прогнозування різних аспектів експортної діяльності: обсягів, структури, напрямів, цін тощо. Шинкарук Л., Деліні М. та Геращенко М. зазначають, що «ефективна державна інвестиційна підтримка підприємств агропромислового сектору України в умовах воєнного стану потребує розробки та впровадження інтегрованих систем прогнозування експортної динаміки, які б враховували різноманітні фактори впливу та їх взаємодію» [61].

Висновки до розділу 1

Міжнародна конкурентоспроможність агропромислового сектору являє собою складне багаторівневе поняття, яке характеризує здатність галузі ефективно реалізовувати свої конкурентні переваги на світових ринках. На відміну від інших секторів економіки, конкурентоспроможність аграрного сектору має ряд особливостей, пов'язаних з високою залежністю від природно-

кліматичних умов, сезонністю виробництва, стратегічною роллю у забезпеченні продовольчої безпеки країни та значним впливом державного регулювання.

Оцінка міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору потребує комплексного застосування кількісних та якісних методів. Кількісні методи дозволяють об'єктивно оцінити позиції сектору на міжнародних ринках через аналіз частки ринку, цінової конкурентоспроможності, порівняльних переваг та показників ефективності. Якісні методи доповнюють кількісний аналіз, дозволяючи врахувати фактори, які складно виміряти кількісно, та сформуванню цілісного уявлення про конкурентні позиції галузі.

Експортний потенціал аграрного сектору є ключовою складовою його міжнародної конкурентоспроможності. Система показників оцінки експортного потенціалу має включати не лише традиційні показники обсягу та динаміки експорту, але й показники його структури, ефективності, диверсифікації, технологічного рівня, якості та безпечності продукції, інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.

Реалізація експортного потенціалу агропромислового сектору стикається з різноманітними бар'єрами, як внутрішніми (інституційні, технологічні, ресурсні, інформаційні), так і зовнішніми (тарифні та нетарифні обмеження, конкурентне середовище, вимоги до якості продукції). Подолання цих бар'єрів потребує системного аналізу та розробки комплексних стратегій.

Стратегічний аналіз експортної діяльності агропромислового сектору має базуватися на комплексі методів, які дозволяють оцінити внутрішнє та зовнішнє середовище, конкурентні позиції, можливості та загрози для розвитку експорту. Найбільш ефективними є SWOT-аналіз, PEST-аналіз, аналіз п'яти сил Портера, аналіз ланцюгів створення вартості та бенчмаркінг.

Міжнародна практика формування експортних стратегій демонструє різноманіття підходів, серед яких найбільш перспективними для агропромислового сектору є підходи, орієнтовані на ринок, інновації, інтеграцію у глобальні ланцюги доданої вартості та сталий розвиток. Ефективна експортна

стратегія має поєднувати ці підходи з урахуванням специфіки конкретної країни та галузі.

Прогнозування експортної динаміки агропромислового сектору потребує використання широкого спектру інструментів, від класичних економетричних моделей і методів аналізу часових рядів до сучасних методів штучного інтелекту та імітаційного моделювання. Комплексне застосування цих інструментів дозволяє підвищити точність та надійність прогнозів, що є важливою передумовою для розробки ефективних експортних стратегій.

Узагальнення теоретико-методологічних засад дослідження міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору та його експортного потенціалу створює необхідний фундамент для проведення аналізу конкретної національної галузі та розробки практичних рекомендацій щодо стратегій посилення її експортного потенціалу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

2.1. Структурно-динамічний аналіз експортної діяльності агропромислового сектору України

Агропромисловий сектор України демонструє постійно зростаючу роль у формуванні експортного потенціалу національної економіки, поступово збільшуючи свою частку в загальній структурі експорту. Особливого значення ця тенденція набула протягом останніх років, коли під впливом геополітичних та економічних трансформацій відбулися суттєві зміни у зовнішньоторговельних відносинах України. Згідно з даними, у 2023 році частка агропродукції в експорті України досягла історичного максимуму – 65%, що свідчить про стратегічне значення цього сектору для національної економіки та її інтеграції у світовий економічний простір [18].

Аналіз динаміки експорту агропромислової продукції України за період 2018-2023 років демонструє складний, але загалом висхідний тренд. Якщо у 2018 році обсяг експорту сільськогосподарської продукції становив близько 18,6 млрд дол. США, то у 2019 році цей показник зріс до 22,1 млрд дол. США, демонструючи приріст на рівні 19%. У 2020 році, незважаючи на глобальну пандемію COVID-19 та пов'язані з нею обмеження, український агроекспорт продемонстрував стійкість, склавши 22,4 млрд дол. США, що на 1,4% більше порівняно з попереднім роком [16, с. 6].

Суттєві трансформації в динаміці експорту агропромислової продукції відбулися у 2022-2023 роках під впливом повномасштабної війни, яка призвела до блокування традиційних експортних маршрутів, пошкодження інфраструктури та зменшення посівних площ. Незважаючи на ці виклики, у 2023 році Україна експортувала агропродукції на суму близько 21,7 млрд дол. США,

що становить 83% від довоєнного рівня 2021 року. Така динаміка свідчить про високу адаптивність українського агропромислового сектору до кризових умов та його стратегічне значення для забезпечення валютних надходжень в умовах економічної нестабільності [6].

У структурі експорту агропромислової продукції України традиційно домінують зернові культури, насіння олійних культур та продукти їх переробки. За результатами 2023 року, зернові культури забезпечили 42% агроекспорту, олійні та продукти їх переробки – 37%, що в сукупності становить майже 80% усього експорту агропромислової продукції. Серед зернових культур найбільші обсяги експорту припадають на кукурудзу (14,8 млн тонн), пшеницю (13,7 млн тонн) та ячмінь (2,2 млн тонн). В категорії олійних культур лідерами експорту є соняшникова олія (4,7 млн тонн), ріпак (3,5 млн тонн) та соя (2,6 млн тонн) [16].

Як видно з табл. 2.1, протягом 2019–2023 рр. спостерігається загальне зростання фізичних обсягів експорту основних товарних позицій, незважаючи на вплив кризових явищ.

Таблиця 2.1. – Динаміка експорту основних видів агропромислової продукції України, 2019-2023 рр., (млн тон).

Вид продукції	2019	2020	2021	2022	2023
Пшениця	20,5	18,1	20,1	14,3	13,7
Кукурудза	30,3	27,9	24,5	23,6	14,8
Ячмінь	4,1	4,2	5,7	2,7	2,2
Соняшникова олія	6,1	6,9	7,0	5,3	4,7
Ріпак	3,2	2,4	2,7	2,9	3,5
Соя	2,6	1,8	2,7	1,9	2,6

Джерело: складено автором за матеріалами [1, с. 14; 16; 20]

Важливою тенденцією у структурі експорту агропромислової продукції України є поступове зростання частки продуктів з вищою доданою вартістю, зокрема продуктів переробки олійних культур. Найбільш яскравим прикладом є соняшникова олія, за експортом якої Україна займає лідерські позиції у світі. У 2020 році Україна експортувала рекордні 6,9 млн тонн соняшникової олії, що

становило близько 50% світового експорту цього продукту. Незважаючи на воєнні дії, у 2023 році експорт соняшникової олії склав 4,7 млн тонн, що дозволило Україні зберегти лідерські позиції на світовому ринку.

Одночасно з розвитком експорту традиційних видів агропромислової продукції, відбувається поступова диверсифікація товарної структури експорту. Зокрема, зростає експорт таких товарних позицій, як м'ясо птиці, яйця та яєчні продукти, мед, ягоди, яблука, горіхи. Хоча частка цих товарів у загальній структурі агроекспорту залишається відносно невеликою (близько 5-7%), їх експортний потенціал демонструє тенденцію до зростання, що сприяє зміцненню позицій України на нішевих ринках агропродовольчої продукції [1, с. 14].

Структура експорту агропромислової продукції України характеризується високою концентрацією на обмеженій кількості товарних позицій, що підвищує вразливість експортних надходжень до коливань світових цін та зміни кон'юнктури ринків. Зокрема, на п'ять основних експортних товарів (кукурудза, пшениця, соняшникова олія, ріпак і соя) припадає близько 70% загального обсягу агроекспорту, що свідчить про необхідність подальшої диверсифікації товарної структури експорту для зниження ризиків та підвищення стійкості експортних надходжень [20].

Характерною рисою експорту агропромислової продукції України є його сезонність, що пов'язано з сезонністю сільськогосподарського виробництва. Найбільші обсяги експорту традиційно припадають на осінньо-зимовий період (жовтень-січень), коли відбувається реалізація нового врожаю. Ця особливість створює додаткове навантаження на логістичну інфраструктуру та впливає на формування експортних цін. У 2023 році сезонні коливання експорту були менш вираженими порівняно з попередніми роками, що пов'язано з логістичними обмеженнями та поступовістю відвантажень через обмежену пропускну спроможність альтернативних експортних маршрутів [10].

Важливим аспектом аналізу структури експорту агропромислової продукції є співвідношення експорту сировинних товарів та продуктів їх переробки. Незважаючи на поступове зростання частки продуктів переробки,

структура українського агроекспорту все ще характеризується домінуванням сировинних товарів. Так, у 2023 році на необроблені сільськогосподарські товари (зернові, олійні культури) припадало близько 54% загального обсягу агроекспорту, тоді як на продукти переробки (олії, шроти, борошно, інші продукти харчової промисловості) – близько 46% [2, с. 8].

Аналіз експорту агропромислової продукції у розрізі товарних груп за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) демонструє, що найбільші обсяги експорту припадають на групи 10 "Зернові культури" (9,1 млрд дол. США у 2023 році), 15 "Жири та олії тваринного або рослинного походження" (5,3 млрд дол. США), 12 "Насіння і плоди олійних рослин" (3,7 млрд дол. США), 23 "Залишки і відходи харчової промисловості" (1,8 млрд дол. США) та 02 "М'ясо та їстівні субпродукти" (0,7 млрд дол. США).

Географічна структура експорту агропромислової продукції України зазнала суттєвих трансформацій протягом останніх років, особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році. До 2022 року ключовими напрямками українського агроекспорту були країни Азії (40-45%), ЄС (30-33%) та Африки (12-15%). Однак блокування традиційних морських маршрутів через Чорне море призвело до переорієнтації експортних потоків та зміни їх географічної структури.

У 2023 році відбулося суттєве посилення європейського вектору аграрного експорту України. За підсумками року, на країни Європейського Союзу припадало 57% загального обсягу експорту агропромислової продукції, що на 25 відсоткових пунктів більше порівняно з довоєнним періодом. Ця трансформація пов'язана як з логістичними обмеженнями (неможливістю повноцінного використання морських портів для експорту до країн Азії та Африки), так і з запровадженням Європейським Союзом торговельних преференцій для України, включаючи скасування квот та тарифів на експорт сільськогосподарської продукції [57].

Найбільшими імпортерами української агропродукції серед країн ЄС у 2023 році були Румунія (3,2 млрд дол. США), Іспанія (1,9 млрд дол. США),

Польща (1,8 млрд дол. США), Нідерланди (1,5 млрд дол. США) та Італія (1,3 млрд дол. США). Важливо зазначити, що Румунія вперше стала найбільшим імпортером українських агропродовольчих товарів, що пов'язано з її ключовою роллю в транзиті української продукції через морські порти Констанци. При цьому слід враховувати, що частина продукції, яка експортується до Румунії, фактично переспрямовується до інших країн через румунські порти [21 с. 12].

Як показано в табл. 2.2, частка країн Азії в географічній структурі українського агроекспорту скоротилася з 45% у 2021 році до 28% у 2023 році. Серед азійських країн найбільшими імпортерами української агропродукції залишаються Китай (1,8 млрд дол. США), Туреччина (1,5 млрд дол. США), Індія (0,8 млрд дол. США) та Індонезія (0,6 млрд дол. США). Незважаючи на загальне скорочення частки азійського напрямку, ці ринки залишаються стратегічно важливими для України, особливо для експорту соняшникової олії, кукурудзи та пшениці.

Таблиця 2.2. – Географічна структура експорту агропромислової продукції України, 2021-2023 рр.

Регіон/країна	2021	2022	2023
Частка в загальному експорті, %			
Європейський Союз	32,8	53,2	57,0
Азія	45,1	32,6	28,0
Африка	14,2	9,8	11,0
Інші регіони	7,9	4,4	4,0
Топ-5 країн-імпортерів, млрд дол. США			
Румунія	0,7	2,1	3,2
Іспанія	1,4	1,7	1,9
Китай	4,2	2,2	1,8
Польща	1,2	1,7	1,8
Туреччина	2,7	1,9	1,5

Джерело: складено автором за матеріалами [10; 16; 21]

Частка африканських країн у географічній структурі українського агроекспорту також зазнала зменшення – з 14,2% у 2021 році до 11% у 2023 році. Основними імпортерами української агропродукції в Африці залишаються

Єгипет, Алжир, Марокко та Лівія. Ці країни переважно імпортують пшеницю та кукурудзу, які є основою їхньої продовольчої безпеки. Відновлення експорту до африканських країн має не лише економічне, але й гуманітарне значення, враховуючи критичну залежність багатьох африканських країн від імпорту українського зерна [50].

Характерною особливістю географічної структури українського агроекспорту є її значна концентрація на обмеженій кількості країн. Так, на 10 найбільших країн-імпортерів припадає близько 70% загального обсягу експорту агропромислової продукції, що свідчить про недостатню географічну диверсифікацію експортних потоків. Це підвищує вразливість експортних надходжень до змін у торговельній політиці окремих країн та регіональних ринкових коливань [10].

Важливим чинником, що впливає на географічну структуру українського агроекспорту, є наявність преференційних торговельних режимів з окремими країнами та регіонами. Ключове значення має Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає режим вільної торгівлі. У 2022-2023 роках ЄС запровадив додаткові торговельні преференції для України, скасувавши всі тарифи та квоти на імпорт української сільськогосподарської продукції терміном на один рік, що сприяло посиленню європейського вектору українського агроекспорту [67].

Аналіз географічної диверсифікації експорту в контексті логістичних маршрутів демонструє суттєві трансформації, що відбулися після початку повномасштабної війни. До 2022 року близько 90% експорту агропромислової продукції здійснювалося через морські порти Чорного моря. Блокування цих портів призвело до різкої переорієнтації експортних потоків на наземні маршрути через країни ЄС (залізничний та автомобільний транспорт) та річкові порти Дунаю. У липні 2022 року було запроваджено "зерновий коридор" через Чорне море, який частково відновив морський експорт, однак його пропускну спроможність була обмеженою. Після припинення дії "зернового коридору" у липні 2023 року Україна розпочала функціонування власного морського

гуманітарного коридору, що дозволило частково відновити експортні поставки через порти Одеси [1, с. 18].

У табл. 2.3 наведено порівняльні показники експортної активності України та країн-конкурентів. Як видно з таблиці, попри зростання, Україна все ще поступається за рівнем експорту готової продукції. За експортом соняшникової олії Україна традиційно займає лідерські позиції у світі, забезпечуючи близько 46% світового експорту цього продукту. Основними конкурентами України на світовому ринку соняшникової олії є Росія (20% світового експорту), Туреччина (7%), Аргентина (5%) та країни ЄС (9%). У 2020 році Україна експортувала рекордні 6,9 млн тонн соняшникової олії, що становило близько 50% світового експорту. Незважаючи на воєнні дії, у 2023 році експорт соняшникової олії склав 4,7 млн тонн, що дозволило Україні зберегти лідерські позиції на ринку [19].

Таблиця 2.3. – Порівняльний аналіз експортних показників України та основних країн-конкурентів, 2023 рік

Країна	Соняшникова олія, млн тон	Кукурудза, млн тон	Пшениця, млн тон
Україна	4,7 (1 місце)	14,8 (4 місце)	13,7 (5 місце)
Росія	3,6 (2 місце)	4,5 (6 місце)	45,6 (1 місце)
США	-	51,2 (1 місце)	21,8 (3 місце)
ЄС	1,4 (3 місце)	3,8 (7 місце)	35,5 (2 місце)
Бразилія	-	44,5 (2 місце)	-
Аргентина	0,9 (4 місце)	28,6 (3 місце)	-
Канада	-	-	20,5 (4 місце)
Австралія	-	-	28,0 (3 місце)
Частка України у світовому експорті, %	46	11	9

Джерело: складено автором за матеріалами [2; 20; 22]

На світовому ринку зернових культур Україна конкурує з такими великими експортерами, як США, ЄС, Росія, Канада, Аргентина, Бразилія та Австралія. За експортом кукурудзи Україна займає 4 місце у світі після США, Бразилії та Аргентини. У 2019 році Україна експортувала рекордні 30,3 млн тонн кукурудзи, що становило близько 16% світового експорту цієї культури. У 2023 році,

незважаючи на значне скорочення фізичних обсягів експорту до 14,8 млн тонн, Україна зберегла свої позиції серед провідних світових експортерів кукурудзи.

За експортом пшениці Україна займає 5 місце у світі після Росії, ЄС, США та Канади. У 2019 році Україна експортувала 20,5 млн тонн пшениці, що становило близько 10% світового експорту. У 2023 році обсяг експорту пшениці склав 13,7 млн тонн, або близько 9% світового експорту. Слід зазначити, що позиції України на світовому ринку пшениці залишаються стабільними, незважаючи на суттєве зниження фізичних обсягів експорту внаслідок воєнних дій [22].

Основною конкурентною перевагою України на світових аграрних ринках традиційно була відносно низька собівартість виробництва, що забезпечувалася сприятливими природно-кліматичними умовами, дешевими трудовими ресурсами та ефектом масштабу. Однак ця перевага значно зменшилася у 2022-2023 роках внаслідок зростання логістичних витрат, подорожчання матеріально-технічних ресурсів (пального, добрив, засобів захисту рослин) та підвищення ризикових складових ведення агробізнесу в умовах воєнного стану.

Експортні ціни на українську пшеницю у 2023 році були на 10-15% нижчими порівняно з пшеницею з ЄС та США, але на 5-7% вищими порівняно з російською пшеницею. Експортні ціни на українську кукурудзу були на 8-12% нижчими порівняно з кукурудзою зі США, але на 3-5% вищими порівняно з бразильською та аргентинською кукурудзою. Ціни на українську соняшникову олію були конкурентоспроможними на світовому ринку, перебуваючи на рівні цін на російську олію та на 5-10% нижче цін на олію з ЄС [56].

Важливою конкурентною перевагою України на світових аграрних ринках є її експортний потенціал, який базується на значних земельних ресурсах та сприятливих агрокліматичних умовах. Україна має близько 42 млн га сільськогосподарських угідь, з яких близько 32 млн га припадає на рілля. За показником площі орних земель на душу населення Україна посідає одне з провідних місць у світі (0,7 га на особу). Близько 60% сільськогосподарських угідь України становлять чорноземи, які характеризуються високою природною

родючістю. Це створює сприятливі передумови для нарощування виробництва та експорту агропродукції.

На відміну від України, основні країни-конкуренти мають більш розвинену та диверсифіковану експортну інфраструктуру. Зокрема, США, крім потужних морських портів на узбережжі Атлантичного та Тихого океанів, мають розвинену мережу внутрішніх водних шляхів (річки Міссісіпі, Міссурі, Огайо), які забезпечують ефективне транспортування агропродукції. Країни ЄС мають розгалужену мережу автомобільних та залізничних шляхів, а також внутрішніх водних шляхів (Рейн, Дунай, Ельба), що забезпечує високу ефективність логістики. Бразилія та Аргентина мають потужні морські порти та розвинену річкову інфраструктуру, що дозволяє ефективно експортувати агропродукцію.

Розвинені країни активно інвестують у розвиток національних аграрних брендів та просування своєї продукції на зовнішніх ринках. Наприклад, США мають потужні програми просування американського зерна, м'яса, фруктів та інших продуктів на світових ринках. Україна лише починає формувати власні національні бренди агропродукції. У 2018 році було запроваджено експортний бренд «Trade with Ukraine», проте його ефективність залишається обмеженою через недостатнє фінансування програм просування та обмежену присутність України на ключових міжнародних виставках та форумах [55].

Більшість країн-конкурентів мають розгалужену мережу угод про вільну торгівлю, які забезпечують преференційний доступ до ключових ринків збуту. Наприклад, ЄС має угоди про вільну торгівлю з більш ніж 70 країнами світу. США мають угоди про вільну торгівлю з 20 країнами. Україна значно поступається країнам-конкурентам за кількістю та охопленням угод про вільну торгівлю. Ключовою угодою є Угода про асоціацію з ЄС, яка забезпечує преференційний доступ до європейського ринку. Також Україна має угоди про вільну торгівлю з Канадою, Ізраїлем, Великою Британією, країнами ЄАВТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія). Водночас відсутність угод про вільну торгівлю з ключовими ринками збуту в Азії та Африці обмежує конкурентоспроможність українського агроекспорту [22].

Розвинені країни мають ефективні системи контролю якості та безпеки харчових продуктів, що забезпечує високу довіру до їхньої продукції на міжнародних ринках. Україна зробила значний прогрес у адаптації свого законодавства до вимог ЄС у сфері безпеки харчових продуктів, впровадженні системи НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points), гармонізації технічних регламентів. Проте залишаються проблеми із практичним впровадженням цих стандартів, особливо малими та середніми виробниками, що обмежує експортні можливості України, особливо щодо продукції тваринництва та продуктів переробки [44, с. 32].

Україна поступається розвиненим країнам за рівнем впровадження сучасних технологій у сільському господарстві. Зокрема, у США, Канаді, ЄС широко впроваджуються технології точного землеробства, використання дронів та супутникового моніторингу, автоматизація виробничих процесів. В Україні ці технології впроваджуються переважно великими агрохолдингами, тоді як малі та середні виробники мають обмежений доступ до сучасних технологій через високу вартість та недостатнє фінансування. Це впливає на продуктивність та ефективність виробництва, а відтак і на конкурентоспроможність української агропродукції на світових ринках.

У ЄС, США, Канаді активно впроваджуються принципи сталого землекористування, органічного виробництва, зниження вуглецевого сліду. В Україні ці практики лише починають впроваджуватися, часто стикаючись з економічними та інституційними бар'єрами. Водночас, зростаючі вимоги до екологічності виробництва на ключових ринках збуту створюють нові виклики для українського агроекспорту [52, с. 18].

Підсумовуючи порівняльний аналіз експортних показників України та основних країн-конкурентів, можна зазначити, що Україна має сильні конкурентні позиції за обсягами експорту ключових сільськогосподарських товарів (соняшникова олія, кукурудза, пшениця, ячмінь) та ціновою конкурентоспроможністю. Водночас, українській агропродукції складно

конкурувати з продукцією розвинених країн у сегментах з високою доданою вартістю через технологічне відставання.

Відновлення та розширення експортного потенціалу агропромислового сектору України у повоєнний період потребуватиме комплексного підходу, спрямованого на модернізацію виробництва, розвиток переробної промисловості, диверсифікацію товарної та географічної структури експорту, підвищення якості та безпечності продукції, розвиток експортної інфраструктури та інституційної підтримки експорту.

2.2. Оцінка факторів впливу на конкурентоспроможність українського агропромислового сектору на міжнародних ринках

Конкурентоспроможність українського агропромислового сектору на міжнародних ринках значною мірою визначається комплексом внутрішніх факторів, серед яких ключову роль відіграють продуктивність виробництва, якість продукції та цінові параметри. У табл. 2.4 наведено дані щодо продуктивності праці в аграрному секторі України у порівнянні з країнами ЄС.

Таблиця 2.4. – Порівняння продуктивності в агросекторі України та країн ЄС, 2023 рік

Показник	Україна	ЄС (середнє)	Різниця, %
Урожайність пшениці, т/га	4,1	6,2	-33,9
Урожайність кукурудзи, т/га	6,2	7,8	-20,5
Урожайність соняшнику, т/га	2,4	2,1	+14,3
Надій молока на корову, кг/рік	5600	7800	-28,2
Середньодобовий приріст свиней, г	620	850	-27,1
Конверсія корму у птахівництві, кг/кг	1,8	1,65	-9,1

Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 10; 17, с. 5]

Продуктивність у сільському господарстві України демонструє тенденцію до поступового зростання, хоча й залишається нижчою порівняно з розвиненими країнами. За останнє десятиліття врожайність основних сільськогосподарських

культур зросла: пшениці – з 3,0 т/га у 2010 році до 4,1 т/га у 2023 році, кукурудзи – з 4,5 т/га до 6,2 т/га, соняшнику – з 1,5 т/га до 2,4 т/га. Це свідчить про поступову технологічну модернізацію виробництва та підвищення культури землеробства, особливо у великих агропідприємствах [17, с. 7]. Продуктивність у тваринництві також демонструє позитивну динаміку, хоча й більш помірними темпами. Середньодобові прирости у виробництві м'яса птиці та свинини зросли на 15-20% за останнє десятиліття, надої молока – на 30-35%. Однак, порівняно з показниками країн ЄС, США та Канади, продуктивність українського тваринництва залишається нижчою на 25-40%, що знижує його конкурентоспроможність на міжнародних ринках. Основними факторами, що обмежують зростання продуктивності, є недостатнє генетичне удосконалення поголів'я, застаріла технологічна база [6, с. 36].

Важливим внутрішнім фактором, що визначає конкурентоспроможність українського агропромислового сектору, є якість продукції. Якість українського зерна, зокрема пшениці, характеризується високим вмістом білка (12-14%) та клейковини (24-28%), що відповідає вимогам основних ринків збуту. За цими показниками українська пшениця часто перевершує аналоги з ЄС та належить до категорії високоякісної продовольчої пшениці. Якість української кукурудзи також відповідає міжнародним стандартам з вмістом вологи до 14% та мінімальною кількістю пошкоджених зерен [17, с. 7].

Ціновий фактор традиційно був сильною конкурентною перевагою українського агропромислового сектору на міжнародних ринках. Нижча собівартість виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з конкурентами забезпечувалася сприятливими природно-кліматичними умовами, нижчою вартістю оренди землі, дешевшими трудовими ресурсами та ефектом масштабу. Це дозволяло українським виробникам пропонувати конкурентні ціни на зовнішніх ринках і забезпечувати прибутковість експортних операцій навіть при нижчих світових цінах. Однак за останні роки ця перевага поступово зменшується через зростання виробничих витрат, зокрема на паливо, добрива,

засоби захисту рослин, які переважно імпортуються, а також через підвищення орендних ставок на землю [42].

Інноваційна складова є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності агропромислового сектору у довгостроковій перспективі. В Україні рівень інноваційної активності в агропромисловому секторі залишається відносно низьким. За оцінками експертів, частка підприємств, що впроваджують інновації, не перевищує 15-18%, тоді як у розвинених країнах цей показник сягає 50-60%. Найбільш активно інновації впроваджуються у сферах виробництва соняшникової олії, птахівництва, вирощування зернових культур, тоді як у галузях тваринництва, виробництва фруктів та овочів, їх переробки інноваційна активність залишається низькою. Рис. 2.1 і 2.2 демонструють порівняння структури витрат в агросекторі України та ЄС відповідно, що частково пояснює конкурентні переваги українського експорту.

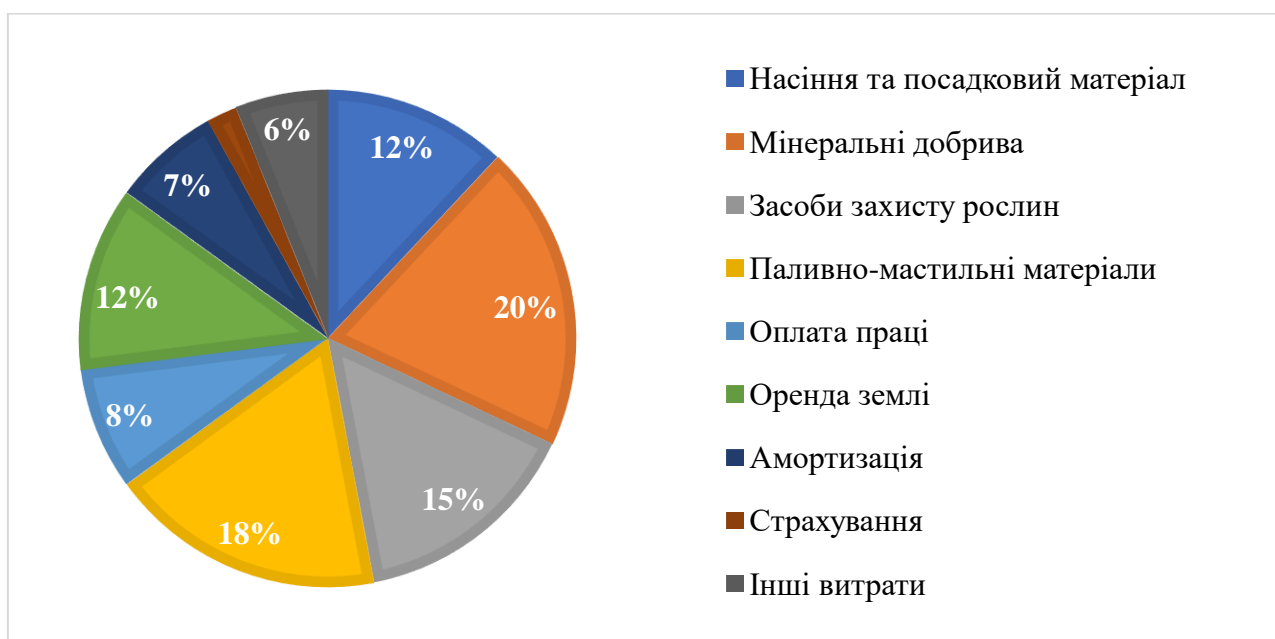

Рис. 2.1 – Структура виробничих витрат в агросекторі України, 2023 рік, %
Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 17; 17, с. 9]

*Рис. 2.2 – Структура виробничих витрат в агросекторі ЄС, 2023 рік, %
Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 17; 17, с. 9]*

Фінансове забезпечення виробництва є ще одним важливим внутрішнім фактором конкурентоспроможності. Український агропромисловий сектор стикається з проблемою обмеженого доступу до фінансових ресурсів, особливо довгострокових, для модернізації виробництва та впровадження інновацій. Висока вартість кредитних ресурсів (незважаючи на програми державної компенсації відсоткових ставок), складність отримання кредитів для малих та середніх підприємств, обмежене використання альтернативних фінансових інструментів (лізинг, аграрні розписки, форвардні контракти) негативно впливають на конкурентоспроможність. Проблема фінансового забезпечення особливо загострилася в умовах воєнного стану, коли ризики кредитування агропромислового сектору значно зросли, а доступ до міжнародних фінансових ринків ускладнився [17, с. 12].

Важливим внутрішнім фактором, що впливає на конкурентоспроможність агропромислового сектору, є рівень розвитку переробної промисловості. Україна залишається переважно експортером сільськогосподарської сировини та продуктів первинної переробки, тоді як частка продуктів глибокої переробки з високою доданою вартістю в структурі експорту залишається незначною. За

винятком олійно-жирової промисловості, яка успішно розвивається протягом останніх 20 років, інші галузі переробної промисловості не демонструють значного розвитку. Це обмежує можливості для збільшення доданої вартості в агропромисловому секторі та підвищення його конкурентоспроможності на міжнародних ринках [36, с. 20].

Розвиток органічного виробництва є перспективним напрямом підвищення конкурентоспроможності українського агропромислового сектору на світових ринках, де спостерігається стійке зростання попиту на органічну продукцію. Україна має сприятливі умови для розвитку органічного виробництва, зокрема значні площі екологічно чистих сільськогосподарських угідь, розвинену органічну сировинну базу та конкурентну вартість виробництва. За останні роки площа органічних сільськогосподарських угідь в Україні зросла з 300 тис. га у 2016 році до 460 тис. га у 2023 році, а кількість органічних операторів – з 360 до 690. Основними органічними продуктами, що експортуються, є зернові культури, олійні, ягоди, мед. Водночас, розвиток органічного виробництва обмежується недостатнім розвитком внутрішнього ринку органічної продукції, високою вартістю сертифікації, недостатньою державною підтримкою та проблемами з логістикою [21, с. 15].

Структура виробництва за категоріями господарств також впливає на конкурентоспроможність агропромислового сектору. В Україні сформувалася дуалістична структура виробництва, де поряд з великими агрохолдингами, які обробляють десятки і сотні тисяч гектарів землі, функціонують малі та середні підприємства, фермерські та особисті селянські господарства. Ця структура має свої переваги та недоліки з точки зору конкурентоспроможності. Великі агрохолдинги мають кращий доступ до фінансових ресурсів, сучасних технологій, кваліфікованих кадрів, логістичної інфраструктури, що забезпечує вищу ефективність виробництва та кращі можливості для експорту. Однак вони часто спеціалізуються на виробництві обмеженого переліку експортноорієнтованих культур (пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак), що

призводить до недостатньої диверсифікації виробництва та надмірної залежності від коливань світових цін на ці товари.

Торговельна політика країн Азії, які є важливими ринками збуту для української агропродукції, характеризується різноманітністю підходів – від відносно ліберальних (Японія, Південна Корея) до більш протекціоністських (Китай, Індія). Значна частина азійських країн застосовує тарифні та нетарифні бар'єри для захисту своїх внутрішніх виробників, що створює додаткові виклики для українського експорту. Особливо проблемними є санітарні та фітосанітарні вимоги, які часто є більш суворими, ніж міжнародні стандарти, а також складні процедури сертифікації та ліцензування. Відсутність угод про вільну торгівлю з більшістю азійських країн обмежує можливості для розширення експорту на ці ринки. Виняток становить Ізраїль, з яким Україна уклала угоду про вільну торгівлю, що почала діяти з 2021 року [44].

Торговельна політика африканських країн, які є традиційними імпортерами українського зерна та олії, також впливає на конкурентоспроможність українського експорту. Більшість африканських країн застосовує відносно низькі імпортні тарифи на основні продовольчі товари, зокрема зерно, через їх стратегічне значення для продовольчої безпеки. Однак проблемами залишаються нестабільність торговельної політики, непередбачувані зміни в регулюванні імпорту, корупція та бюрократичні перешкоди при оформленні імпортних поставок. Крім того, багато африканських країн розвивають власне сільськогосподарське виробництво і поступово впроваджують заходи для його захисту, що може обмежити можливості для українського експорту в довгостроковій перспективі [47].

Кон'юнктура світових аграрних ринків є важливим зовнішнім фактором, що визначає конкурентоспроможність українського агропромислового сектору. Протягом останніх років на світових аграрних ринках спостерігалася висока волатильність цін. Після різкого зростання цін на основні сільськогосподарські товари у 2021-2022 роках, спричиненого пандемією COVID-19, порушенням логістичних ланцюгів та початком повномасштабної війни в Україні, у 2023 році

спостерігалася тенденція до зниження цін. Зокрема, ціни на пшеницю знизилися з 380-400 дол. США за тонну у першій половині 2022 року до 220-240 дол. США за тонну наприкінці 2023 року. Аналогічна тенденція спостерігалася на ринках кукурудзи, соняшникової олії та інших ключових експортних товарів України [36, с. 20].

Цінова конкурентоспроможність залишається однією з головних переваг української аграрної продукції. Низька собівартість, яка пояснюється родючими ґрунтами, відносно дешевою робочою силою та масштабністю виробництва, дозволяє конкурувати на ринку навіть без державних дотацій. У табл. 2.5 подано динаміку світових цін на основні позиції українського експорту, які, незважаючи на коливання, залишаються економічно вигідними для України.

Таблиця 2.5. – Динаміка світових цін на основні сільськогосподарські товари, 2019-2023 рр., дол. США/т

Товар	2019	2020	2021	2022	2023
Пшениця	220	230	310	380	230
Кукурудза	170	180	260	320	210
Ячмінь	190	200	270	340	220
Соняшникова олія	720	850	1350	1800	1100
Соя	380	410	580	630	520
Ріпак	420	450	640	750	590

Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 21; 17, с. 14]

Конкуренція на світових аграрних ринках постійно загострюється, що створює додаткові виклики для українського експорту. Основними конкурентами України на ринках зернових є Росія, США, ЄС, Канада, Аргентина, Бразилія, Австралія. Посилення конкуренції пов'язане як з розширенням виробництва в традиційних країнах-експортерах, так і з появою нових гравців на ринку, зокрема з країн Східної Європи, Центральної Азії, Латинської Америки [62].

Міжнародні логістичні маршрути та їх функціонування є критично важливим зовнішнім фактором для конкурентоспроможності українського

агроекспорту. До початку повномасштабної війни близько 90% українського агроекспорту здійснювалося через морські порти Чорного моря, загальна пропускна спроможність яких для зернових складала близько 6 млн тонн на місяць. Блокування цих портів російським флотом призвело до суттєвої трансформації експортних логістичних маршрутів. З березня 2022 року почалася переорієнтація експортних потоків на наземні маршрути через країни ЄС (залізничний та автомобільний транспорт) та річкові порти Дунаю. У липні 2022 року було укладено Чорноморську зернову ініціативу, яка частково відновила експорт через порти Одеської області. Після припинення дії цієї ініціативи у липні 2023 року Україна запровадила власний тимчасовий коридор з портів Великої Одеси, що дозволило частково відновити морський експорт [17, с. 19].

Як видно з табл. 2.6, зміна логістичних маршрутів суттєво вплинула на вартість доставки української агропродукції на зовнішні ринки.

Таблиця 2.6. – Вартість логістики при експорті зерна з України різними маршрутами, 2023 рік, дол. США/т

Маршрут	Вартість логістики	Частка в експортній ціні, %
Через порти Чорного моря (до війни)	25-30	10-12
Через порти Чорного моря (тимчасовий коридор)	50-60	22-26
Залізничним транспортом через Польщу	85-95	37-41
Залізничним транспортом через Румунію	80-90	35-39
Автомобільним транспортом до ЄС	90-110	39-48
Через річкові порти Дунаю	60-70	26-30
Комбінований маршрут (залізниця + море через порти ЄС)	100-120	43-52

Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 24; 21, с. 13]

Якщо до початку повномасштабної війни вартість логістики при експорті зерна через порти Чорного моря становила 25-30 дол. США за тонну, то при використанні наземних маршрутів через країни ЄС вона зросла до 100-120 дол. США за тонну. Висока вартість логістики суттєво знижує цінову конкурентоспроможність української агропродукції на світових ринках,

особливо на віддалених ринках Азії та Африки. Крім того, обмежена пропускна спроможність наземних маршрутів (близько 2,5-3 млн тонн на місяць) не дозволяє повністю компенсувати обмеження морського експорту [26, с. 12].

Міжнародне регулювання аграрних ринків у рамках СОТ та інших міжнародних організацій також впливає на конкурентоспроможність українського агро-експорту. Угоди СОТ щодо сільського господарства, санітарних та фітосанітарних заходів, технічних бар'єрів у торгівлі визначають правила міжнародної торгівлі агро-продукцією та обмежують можливості країн застосовувати протекціоністські заходи. Проте в умовах зростання глобальних викликів (пандемія COVID-19, кліматичні зміни, військові конфлікти) спостерігається тенденція до посилення протекціонізму та введення тимчасових обмежень на експорт та імпорт агропродукції, що може негативно впливати на український експорт. Зокрема, у 2022-2023 роках низка країн (Індія, Аргентина, Росія, Казахстан) вводили тимчасові обмеження на експорт зерна для забезпечення власної продовольчої безпеки, що впливало на світові ціни та конкуренцію на ринках [27].

Енергетична криза, спричинена російською військовою агресією проти України та скороченням поставок російського газу до Європи, також суттєво вплинула на конкурентоспроможність агропромислового сектору. Зростання цін на енергоносії призвело до підвищення вартості виробництва та транспортування агро-продукції, а також до зростання цін на ключові матеріально-технічні ресурси, зокрема мінеральні добрива, виробництво яких є енергоємним. Ціни на основні азотні добрива у 2022 році зросли у 2-3 рази порівняно з довоєнним рівнем, що суттєво вплинуло на собівартість виробництва та знизило конкурентоспроможність української агро-продукції на світових ринках. Хоча у 2023 році спостерігалася тенденція до зниження цін на енергоносії та добрива, вони все ще залишаються на високому рівні порівняно з довоєнним періодом.

У довгостроковій перспективі важливо враховувати глобальні тенденції попиту. У табл. 2.7 представлено прогноз динаміки світового попиту на

сільськогосподарську продукцію до 2030 року, згідно з яким зростання очікується в категоріях зернових, білкових культур, органічної продукції. Це створює потенціал для стратегічного позиціонування України як надійного постачальника продовольства [32].

Таблиця 2.7. – Прогноз зміни світового попиту на основні категорії агро-продукції до 2030 року

Категорія продукції	Прогнозована зміна попиту, %	Фактори впливу
Зернові культури	+10-15	Зростання населення, зміна структури споживання
Олійні культури	+15-20	Розвиток біопалива, зростання попиту на рослинні олії
М'ясо та м'ясні продукти	+5-10	Зростання доходів у країнах, що розвиваються, зміна способу життя
Молоко та молочні продукти	+8-12	Урбанізація, зростання доходів
Фрукти та овочі	+18-22	Зростання уваги до здорового харчування
Органічна продукція	+40-50	Зростання екологічної свідомості, турбота про здоров'я
Альтернативні білки (рослинні, комахи, клітинні)	+100-150	Екологічні міркування, інновації, зміна споживчих уподобань

Джерело: складено автором за матеріалами [6, с. 30; 21, с. 16]

Розвиток альтернативних джерел білка та інноваційних харчових технологій може у довгостроковій перспективі вплинути на попит на традиційну сільськогосподарську продукцію, включаючи зернові та олійні, які становлять основу українського агро-експорту. Зростаюча популярність рослинних альтернатив м'ясу та молока, розвиток виробництва білка з комах та мікроорганізмів, технології культивованого м'яса та інші інновації у харчовій промисловості можуть вплинути на структуру споживання та попиту на світових аграрних ринках. Ці тенденції створюють як виклики, так і можливості для українського агропромислового сектору, оскільки зміна структури попиту може призвести до зниження попиту на традиційні товари, але водночас створити нові

ніші для експорту інгредієнтів та сировини для виробництва інноваційних харчових продуктів [38].

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, має багатоаспектний негативний вплив на експортний потенціал аграрного сектору України. Одним з найбільш відчутних наслідків війни стало скорочення посівних площ та обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2022 році посівні площі під основними сільськогосподарськими культурами скоротилися на 25% порівняно з довоєнним рівнем, а у 2023 році – на 20%. Скорочення посівних площ пов'язане з тимчасовою окупацією частини територій, мінуванням сільськогосподарських угідь, руйнуванням інфраструктури, нестачею матеріально-технічних ресурсів та фінансування. Це призвело до зменшення обсягів виробництва основних експортноорієнтованих культур: пшениці – на 40%, кукурудзи – на 35%, соняшнику – на 30% у 2022 році порівняно з 2021 роком [44, с. 32].

Значного удару військова агресія РФ завдала транспортно-логістичній інфраструктурі агропромислового сектору України. Блокування українських портів Чорного моря, через які до війни експортувалося близько 90% агропродукції, призвело до необхідності термінової переорієнтації експортних потоків на наземні маршрути через країни ЄС та річкові порти Дунаю. Пропускна спроможність цих альтернативних маршрутів становить лише близько 30-40% від довоєнних обсягів експорту через порти Чорного моря. Це призвело до утворення значних запасів сільськогосподарської продукції в Україні, зниження внутрішніх цін та погіршення фінансового стану аграрних підприємств. Крім того, зруйновано або пошкоджено значну кількість елеваторів, зерносховищ, складів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції. За оцінками Київської школи економіки, загальні збитки агросектору та земельним ресурсам України від війни станом на кінець 2023 року становлять 8,7 млрд дол. США [12, с. 20].

Фінансові обмеження, спричинені війною, також суттєво впливають на експортний потенціал аграрного сектору. Зниження доступності кредитних ресурсів, зростання процентних ставок, погіршення фінансового стану аграрних підприємств через зниження цін на внутрішньому ринку та зростання виробничих витрат обмежують можливості для інвестицій у розвиток виробництва. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, обсяг кредитування аграрного сектору у 2022 році скоротився на 50% порівняно з 2021 роком. Хоча у 2023 році ситуація дещо покращилася, зокрема завдяки державній програмі пільгового кредитування "Доступні кредити 5-7-9%", обсяги фінансування залишаються недостатніми для повноцінного відновлення та розвитку галузі [48, с. 30].

Значним викликом для експортного потенціалу аграрного сектору України в умовах війни є кадрова проблема. Мобілізація значної частини працездатного населення до Збройних Сил України, міграція населення з регіонів, наближених до зони бойових дій, виїзд частини населення за кордон призвели до дефіциту кваліфікованих кадрів у агропромисловому секторі. За даними опитувань, проведених у 2023 році, близько 70% аграрних підприємств відчувають дефіцит кваліфікованих працівників, особливо механізаторів, операторів сільськогосподарської техніки, ветеринарів, агрономів. Це негативно впливає на продуктивність праці, якість виконання технологічних операцій, а відтак і на якість та конкурентоспроможність української агропродукції на міжнародних ринках [30, с. 41].

Військова агресія РФ призвела до суттєвої зміни географічної структури експорту агропромислової продукції України. Якщо до війни основними напрямками українського агроекспорту були країни Азії (40-45%), ЄС (30-33%) та Африки (12-15%), то у 2022-2023 роках відбулося значне посилення європейського вектору. За підсумками 2023 року, на країни ЄС припадало 57% загального обсягу експорту агропромислової продукції, що на 25 відсоткових пунктів більше порівняно з довоєнним періодом. Ця трансформація пов'язана як з логістичними обмеженнями, так і з запровадженням Європейським Союзом

торговельних преференцій для України, включаючи скасування квот та тарифів на експорт сільськогосподарської продукції [59, с. 20].

Підвищення конкурентоспроможності потребує не лише оцінки поточного стану, а й формування стратегічних напрямів розвитку з урахуванням національних переваг та міжнародних викликів.

Одним із таких напрямів є розвиток глибокої переробки сировини, що дозволить зменшити сировинну орієнтованість експорту та збільшити частку доданої вартості. У табл. 2.8 наведено основні напрями впливу воєнного конфлікту на агропромислову переробку, які потребують особливої уваги при розробці відновлювальної політики.

Таблиця 2.8. – Вплив військової агресії РФ на основні показники аграрного сектору України, 2021-2023 рр.

Показник	2021 (до війни)	2022	2023	Зміна 2023/2021, %
Посівні площі, млн га	27,5	20,6	22,0	-20,0
Виробництво пшениці, млн т	32,2	19,3	22,5	-30,1
Виробництво кукурудзи, млн т	42,1	27,3	30,2	-28,3
Виробництво соняшнику, млн т	16,9	10,6	12,7	-24,9
Експорт агропродукції, млрд дол. США	27,7	23,6	21,7	-21,7
Обсяг експорту зерна, млн т	50,3	38,2	30,7	-39,0
Кількість зайнятих в агросекторі, тис. осіб	2850	2300	2400	-15,8
Прямі іноземні інвестиції в агросектор, млн дол. США	375	20	85	-77,3

Джерело: складено автором за матеріалами [9, с. 22; 17, с. 32]

Зміна структури виробництва та експорту також є наслідком військової агресії РФ. В умовах логістичних обмежень та зростання виробничих витрат аграрні підприємства змушені коригувати структуру посівних площ на користь культур з вищою доданою вартістю, меншими логістичними витратами та кращими можливостями для експорту. Зокрема, спостерігається зростання частки олійних культур (соняшник, ріпак, соя) у структурі посівних площ за рахунок зменшення площ під зерновими культурами, особливо кукурудзою, яка потребує значних витрат на вирощування та має високі логістичні витрати при

експорті. Також зростає інтерес до нішевих культур з високою доданою вартістю (бобові, льон, гірчиця, лікарські рослини), які мають кращі можливості для експорту наземними маршрутами через менші обсяги та вищу вартість перевезення [63].

Вплив військової агресії РФ на ціни сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку України також є значним. Блокування експортних маршрутів через порти Чорного моря призвело до накопичення надлишкових запасів сільськогосподарської продукції в Україні та, відповідно, до зниження внутрішніх цін. У першій половині 2022 року ціни на зернові та олійні культури на внутрішньому ринку України були на 30-40% нижчими порівняно з довоєнним рівнем. Ситуація дещо покращилася після запровадження «зернового коридору» у липні 2022 року, але проблема розриву між внутрішніми та світовими цінами залишається актуальною, особливо для регіонів, віддалених від експортних маршрутів. Низькі внутрішні ціни призводять до зниження прибутковості аграрного виробництва, обмеження інвестиційних можливостей та, в кінцевому підсумку, до зниження експортного потенціалу галузі [6, с. 36].

Екологічні наслідки військової агресії РФ також можуть мати довгостроковий негативний вплив на експортний потенціал аграрного сектору України. Забруднення ґрунтів та водних ресурсів внаслідок бойових дій, знищення лісосмуг та природних екосистем, порушення сівозмін та технологій обробітку ґрунту, деградація земель у зоні бойових дій можуть призвести до зниження родючості ґрунтів та погіршення якості сільськогосподарської продукції. За оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, близько 25% сільськогосподарських угідь потребують розмінування, що потребуватиме значних ресурсів та часу [64, с. 27].

2.3. Стратегічні напрями посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України

Підвищення технологічного рівня виробництва є ключовим напрямом зміцнення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України. В умовах зростаючої конкуренції на світових аграрних ринках саме технологічна модернізація дозволить українським виробникам підвищити продуктивність, забезпечити стабільно високу якість продукції та оптимізувати виробничі витрати. Впровадження сучасних технологій точного землеробства, автоматизація виробничих процесів, використання супутникового моніторингу та дронів для контролю стану посівів, застосування інформаційних систем управління виробництвом дозволять оптимізувати використання матеріально-технічних ресурсів та підвищити урожайність сільськогосподарських культур. За оцінками експертів, впровадження технологій точного землеробства дозволяє знизити витрати на добрива та засоби захисту рослин на 15-20%, підвищити урожайність на 10-15% та покращити якість продукції.

Розвиток логістичної інфраструктури є критично важливим напрямом зміцнення конкурентоспроможності українського агроекспорту, особливо в умовах трансформації експортних маршрутів внаслідок військової агресії РФ. Пріоритетними завданнями є відновлення та розширення потужностей морських портів, розвиток річкової логістики через Дунай, модернізація залізничної інфраструктури, зокрема пунктів перевалки на кордоні з ЄС, оновлення рухомого складу залізниці, будівництво та реконструкція елеваторів та інших об'єктів зберігання сільськогосподарської продукції. Особливу увагу слід приділити розвитку мультимодальних перевезень, які дозволяють оптимізувати логістичні витрати та терміни доставки. За оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, інвестиції у розвиток логістичної інфраструктури агроекспорту мають становити не менше 5 млрд дол. США протягом наступних п'яти років [3].

Диверсифікація виробництва та експорту є важливим стратегічним напрямом зміцнення конкурентоспроможності агропромислового сектору України. Надмірна концентрація виробництва та експорту на обмеженій кількості сировинних товарів (пшениця, кукурудза, соняшник) підвищує вразливість українського агроекспорту до коливань світових цін та змін попиту на окремих ринках. Розширення асортименту експортної продукції, зокрема за рахунок нішевих культур з високою доданою вартістю (бобові, ягоди, горіхи, лікарські рослини), розвиток органічного виробництва, збільшення експорту продуктів переробки сільськогосподарської сировини дозволить знизити ризики та підвищити стійкість експортних надходжень. За оцінками експертів, розвиток виробництва та експорту нішевих культур та органічної продукції може забезпечити додаткові експортні надходження у розмірі 2-3 млрд дол. США щорічно [14, с. 18].

Важливим завданням є інституційна підтримка експортерів. У табл. 2.9 проаналізовано потенціал експортного просування продукції з доданою вартістю, включаючи фактори доступу до фінансування, участі у виставках, створення логістичних кластерів.

Таблиця 2.9. – Потенціал нарощування експорту агропродукції з високою доданою вартістю

Вид продукції	Поточний обсяг експорту, млн дол. США	Потенціал зростання до 2030 р., млн дол. США	Ключові фактори зростання
Рафінована соняшникова олія	850	2000-2500	Розвиток бутилювання та брендування, доступ до нових ринків
Продукти глибокої переробки зерна	320	1500-2000	Нові виробничі потужності, інновації в переробці
Заморожені ягоди та фрукти	280	800-1000	Розширення виробництва, сертифікація якості
Органічна продукція	200	1000-1200	Розширення органічних площ, диверсифікація продукції
М'ясо птиці та продукти переробки	650	1200-1500	Доступ до нових ринків, розвиток глибокої переробки

Мед та продукти бджільництва	170	400-500	Гарантування якості, брендування, переробка
Молочні продукти	110	500-600	Сертифікація, доступ на ринки ЄС та Азії
Готові харчові продукти	400	1200-1500	Розвиток R&D, маркетинг та брендинг

Джерело: складено автором за матеріалами [5, с. 12; 11, с. 7]

Пріоритетними напрямками є розвиток глибокої переробки зерна, зокрема виробництва крохмалю, глютену, підсолоджувачів, спирту, біоетанолу; розвиток переробки олійних культур, включаючи виробництво рафінованої та бутильованої олії, маргаринів, майонезу, лецитину; розвиток переробки плодів, ягід та овочів, зокрема виробництва соків, концентратів, замороженої продукції, снєків; розвиток переробки продукції тваринництва. За оцінками експертів, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю у структурі агроекспорту дозволить підвищити середню вартість тони експортованої агропродукції з нинішніх 350 дол. США до 500-600 дол. США.

Розвиток органічного виробництва є перспективним напрямом зміцнення конкурентоспроможності українського агропромислового сектору на світових ринках, де попит на органічну продукцію стабільно зростає на 10-15% щорічно. Україна має сприятливі умови для розвитку органічного виробництва, зокрема значні площі екологічно чистих сільськогосподарських угідь, низький рівень використання пестицидів та мінеральних добрив, розвинену органічну сировинну базу. Пріоритетними завданнями є збільшення площ сертифікованих органічних угідь, розширення асортименту органічної продукції, розвиток переробки органічної сировини, сприяння сертифікації органічного виробництва за міжнародними стандартами, просування української органічної продукції на зовнішніх ринках. Перспективними напрямками є виробництво органічних зернових, бобових, олійних культур, ягід, лікарських рослин, меду, а також продуктів їх переробки [14, с. 22].

Впровадження інновацій у виробництво та переробку сільськогосподарської продукції є важливим напрямом зміцнення

конкуреноспроможності агропромислового сектору. Інноваційний розвиток має охоплювати всі ланки агропродовольчого ланцюга – від виробництва сільськогосподарської сировини до переробки, зберігання, логістики та маркетингу. Пріоритетними напрямками є впровадження біотехнологій, зокрема для створення нових сортів рослин та порід тварин з покращеними господарськими характеристиками; розвиток нанотехнологій у виробництві добрив, засобів захисту рослин, кормових добавок; впровадження інформаційних технологій для оптимізації виробничих процесів та управління; розвиток екологічно безпечних технологій виробництва та переробки. За оцінками експертів, інноваційний розвиток агропромислового сектору вимагає збільшення витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи до 1,5-2% від вартості виробленої продукції [11, с. 10].

Розвиток ринкової інфраструктури є необхідною умовою для зміцнення конкуреноспроможності агропромислового сектору на міжнародних ринках. Це включає розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, яка забезпечує прозоре ціноутворення та хеджування ризиків; вдосконалення системи аграрної логістики, включаючи створення логістичних центрів, розвиток портової інфраструктури, модернізацію транспортних мереж; розвиток системи складських документів на сільськогосподарську продукцію (аграрні розписки, складські свідоцтва), які сприяють залученню фінансування; створення центрів сертифікації та контролю якості сільськогосподарської продукції, які забезпечують відповідність міжнародним стандартам; розвиток інформаційно-консультаційних сервісів для підтримки експортерів. Ефективна ринкова інфраструктура сприяє зниженню трансакційних витрат, підвищенню ефективності торговельних операцій та покращенню доступу виробників до зовнішніх ринків [70].

Покращення інвестиційного клімату та розвиток фінансової інфраструктури є важливими передумовами для зміцнення конкуреноспроможності агропромислового сектору. В умовах обмежених внутрішніх ресурсів та високої вартості кредитування в Україні залучення

зовнішніх інвестицій стає критично важливим для технологічної модернізації виробництва, розвитку інфраструктури, впровадження інновацій. Пріоритетними завданнями є забезпечення захисту прав інвесторів, вдосконалення системи гарантування прав власності на землю, розвиток механізмів страхування інвестиційних та операційних ризиків, особливо в умовах воєнного стану; створення спеціалізованих інвестиційних фондів для підтримки інноваційних проектів в агропромисловому секторі; розвиток механізмів державно-приватного партнерства для реалізації інфраструктурних проектів; впровадження податкових та митних стимулів для інвесторів у пріоритетні галузі агропромислового сектору [66].

Формування сильних національних та регіональних брендів є важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності українського агроекспорту. Створення позитивного іміджу української агропродукції на світових ринках, розвиток національних брендів та захист географічних зазначень дозволять диференціювати українську продукцію від конкурентів, підвищити її цінність в очах споживачів та забезпечити преміальну націнку. Пріоритетними завданнями є розробка та просування бренду "Продукт України" на міжнародних ринках; підтримка українських виробників у створенні та просуванні власних брендів на зовнішніх ринках; розвиток системи географічних зазначень для традиційних українських продуктів (карпатський мед, херсонські кавуни, бессарабські вина); участь українських виробників у міжнародних виставках, ярмарках, торгових місіях для просування української продукції [5, с. 15].

Сприяння інтеграції українських виробників у глобальні ланцюги доданої вартості є стратегічним напрямом зміцнення конкурентоспроможності агропромислового сектору. Пріоритетними завданнями є сприяння розвитку контрактного виробництва сільськогосподарської продукції для міжнародних компаній; підтримка створення спільних підприємств з іноземними компаніями для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції; розвиток виробництва спеціалізованої продукції для потреб міжнародних харчових

компаній; сприяння трансферу технологій та впровадженню інновацій через співпрацю з міжнародними компаніями [49].

Гармонізація українських стандартів з міжнародними та європейськими є ключовим елементом адаптації українського агроекспорту до вимог міжнародних ринків. Невідповідність національних стандартів міжнародним вимогам створює технічні бар'єри для експорту, обмежує доступ на прибуткові ринки та знижує конкурентоспроможність української продукції. Формування державної експортної стратегії має бути засноване на пріоритетах. Як зазначено в табл. 2.10, основними пріоритетами є розвиток логістики, цифровізація, підтримка малих експортерів, розширення ринків збуту.

Таблиця 2.10. – Пріоритетні напрями підвищення міжнародної конкурентоспроможності за значущістю для агросектору України

Пріоритетний напрям	Потенційний економічний ефект	Складність імплементації	Терміни реалізації
Технологічна модернізація виробництва	Дуже високий	Середня	Середньострокові
Розвиток логістичної інфраструктури	Дуже високий	Висока	Середньострокові
Підвищення доданої вартості агропродукції	Дуже високий	Висока	Довгострокові
Диверсифікація виробництва та експорту	Високий	Середня	Середньострокові
Розвиток органічного виробництва	Середній	Низька	Короткострокові
Впровадження інновацій	Високий	Висока	Довгострокові
Розвиток ринкової інфраструктури	Середній	Середня	Середньострокові
Покращення інвестиційного клімату	Високий	Висока	Довгострокові
Розвиток людського капіталу	Середній	Середня	Довгострокові
Формування національних брендів	Середній	Низька	Середньострокові
Розвиток кооперації та інтеграції	Високий	Середня	Середньострокові
Забезпечення якості та безпечності продукції	Високий	Середня	Короткострокові
Інтеграція у глобальні ланцюги вартості	Високий	Висока	Довгострокові

Джерело: складено автором за матеріалами [5, с. 18; 23, с. 97]

Пріоритетними завданнями є продовження гармонізації національного законодавства у сфері безпеки та якості харчових продуктів з законодавством ЄС відповідно до Угоди про асоціацію; впровадження міжнародних стандартів безпеки харчових продуктів (Кодекс Аліментаріус); розвиток системи технічного регулювання, яка забезпечує відповідність української продукції вимогам міжнародних ринків; підвищення спроможності національних органів сертифікації та випробувальних лабораторій, забезпечення міжнародного визнання їх результатів [5, с. 20].

Розвиток систем управління якістю та безпекою продукції на підприємствах агропромислового сектору є важливим напрямом адаптації до вимог міжнародних ринків. Впровадження систем HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) є обов'язковою умовою для експорту харчових продуктів на ринки розвинених країн, а наявність сертифікатів ISO 22000, BRC, IFS, GlobalGAP значно полегшує доступ на ці ринки [60].

Маркетингова адаптація української агропродукції до вимог різних ринків є важливим аспектом підвищення її конкурентоспроможності. Це включає адаптацію продукції до специфічних вимог та переваг споживачів на різних ринках (розмір, вага, колір, смак, упаковка, маркування); розробку різних маркетингових стратегій для різних ринків з урахуванням їх особливостей; адаптацію ціноутворення до конкурентного середовища та платоспроможності споживачів на різних ринках; розвиток різних каналів збуту залежно від структури ринку та особливостей споживацької поведінки; адаптацію комунікаційної політики до культурних особливостей та медіа-ландшафту різних країн [35, с. 25].

Розвиток логістичних рішень, адаптованих до вимог різних ринків, є важливим аспектом підвищення конкурентоспроможності українського агроекспорту. Це включає оптимізацію транспортних маршрутів з урахуванням специфіки вантажів та географії поставок; використання різних видів транспорту та їх комбінацій для забезпечення ефективної доставки продукції на різні ринки; адаптацію пакування та умов зберігання до вимог різних ринків та характеристик

продукції; впровадження цифрових технологій для моніторингу та контролю логістичних процесів; розвиток логістичної інфраструктури, яка забезпечує збереження якості продукції протягом усього логістичного ланцюга. Особливу увагу слід приділити розвитку логістики для експорту швидкопсувної продукції (фрукти, овочі, ягоди, молочні продукти) та продукції з особливими вимогами до температурного режиму. У табл. 2.11 систематизовано вимоги до аграрного експорту з боку основних країн-імпортерів, що дозволяє адаптувати виробництво до специфіки різних ринків. Наприклад, ЄС акцентує на простежуваності, США — на якості, Китай — на сертифікації.

Таблиця 2.11. – Ключові вимоги до імпорту агро-продукції на основних експортних ринках для України

Ринок	Ключові вимоги	Необхідні сертифікати	Специфічні аспекти
Європейський Союз	Високі вимоги до безпечності продукції, обмеження залишків пестицидів, відстежуваність, екологічні вимоги	НАССР, ISO 22000, GlobalGAP, органічні сертифікати ЄС	Тарифні квоти для деяких товарів, складна процедура отримання дозволів для продукції тваринництва
Китай	Специфічні вимоги до безпечності, необхідність схвалення компетентними органами, фітосанітарні вимоги	Міжнародні сертифікати, специфічні китайські сертифікати	Довга процедура доступу на ринок, важливість державних зв'язків
Країни Близького Сходу	Релігійні вимоги (халяль), специфічні вимоги до маркування	Халяль-сертифікати, міжнародні сертифікати якості	Висока цінова конкуренція, важливість прямих контактів
Індія	Високі тарифи, специфічні фітосанітарні вимоги, сертифікація ГМО	Міжнародні сертифікати, специфічні індійські дозволи	Складна процедура реєстрації імпортерів, високий рівень протекціонізму
Африканські країни	Базові вимоги безпечності, цінова доступність	Базові міжнародні сертифікати	Високі логістичні ризики, валютні обмеження
США	Суворі санітарні та фітосанітарні вимоги, сертифікація FDA, обмеження залишків пестицидів	НАССР, реєстрація у FDA, сертифікати FSMA	Складна процедура інспекції та сертифікації, високі вимоги до документації

Японія	Дуже суворі фітосанітарні вимоги, низькі МДР пестицидів, особливі вимоги до маркування	JAS сертифікати, міжнародні стандарти якості	Висока якість упаковки, особливі вимоги до зовнішнього вигляду продукції
Південна Корея	Суворі фітосанітарні вимоги, контроль залишків пестицидів, особливі вимоги до маркування	HACCP, GlobalGAP, національні корейські сертифікати	Важливість довгострокових відносин з імпортерами

Джерело: складено автором за матеріалами [5, с. 22; 11, с. 20]

Великі торговельні мережі та харчові компанії часто мають власні, більш суворі, ніж національні регуляторні вимоги, стандарти якості та безпеки продукції, а також специфічні вимоги до упаковки, маркування, логістики, соціальної та екологічної відповідальності постачальників. Співпраця з такими компаніями вимагає від українських виробників адаптації до цих вимог, але натомість надає доступ до широкої мережі збуту, стабільного попиту, а часто і до технічної та фінансової підтримки для розвитку виробництва. Пріоритетними завданнями є сприяння встановленню контактів між українськими виробниками та міжнародними торговельними мережами та харчовими компаніями; підтримка адаптації українських виробників до вимог цих компаній; розвиток контрактного виробництва для міжнародних компаній.

Спостерігається тенденція до регіоналізації ланцюгів поставок, зменшення залежності від окремих постачальників, розвитку альтернативних логістичних маршрутів, цифровізації та автоматизації процесів. Українські експортери мають адаптуватися до цих змін, диверсифікуючи географію експорту, розвиваючи партнерські відносини з компаніями з різних регіонів, впроваджуючи гнучкі виробничі та логістичні моделі, які дозволяють швидко реагувати на зміни в глобальних ланцюгах поставок, а також інвестуючи в розвиток цифрових технологій та автоматизацію [41].

В умовах обмеженого доступу до фінансових ресурсів та високих ризиків, пов'язаних з експортною діяльністю, державна фінансова підтримка може стати вирішальним фактором для виходу українських виробників на зовнішні ринки. Рекомендується розвиток таких інструментів, як експортне кредитування за

пільговими ставками; страхування експортних кредитів та інвестицій від комерційних та політичних ризиків; надання державних гарантій за експортними кредитами; компенсація відсоткових ставок за кредитами на експортні операції; фінансова підтримка участі у міжнародних виставках та торгових місіях; часткова компенсація витрат на сертифікацію продукції за міжнародними стандартами.

Підвищення ефективності роботи Експортно-кредитного агентства (ЕКА) України є необхідною умовою для розвитку системи фінансової підтримки експорту. ЕКА має стати ключовим інструментом державної політики сприяння експорту, забезпечуючи страхування експортних кредитів, надання гарантій та пільгове кредитування експортерів. Для підвищення ефективності ЕКА рекомендується збільшити його капіталізацію для розширення можливостей підтримки експортерів; розширити перелік страхових продуктів, які пропонуються експортерам; спростити процедури отримання страхового покриття та гарантій; розвивати співпрацю з комерційними банками для збільшення обсягів експортного кредитування; впровадити диференційований підхід до підтримки різних категорій експортерів, з особливою увагою до малих та середніх підприємств; розвивати міжнародне співробітництво з аналогічними агентствами інших країн для обміну досвідом та реалізації спільних програм.

Недостатня поінформованість про можливості та вимоги зовнішніх ринків, складні процедури експорту, відсутність необхідних знань та навичок часто стають суттєвими перешкодами для виходу українських виробників на зовнішні ринки, особливо малих та середніх підприємств. Рекомендується розвиток таких інструментів, як створення єдиного інформаційного порталу для експортерів з інформацією про ринки, процедури, вимоги, можливості підтримки; розвиток мережі центрів підтримки експорту в регіонах України; проведення навчальних програм та семінарів з питань експорту; надання консультацій з питань вибору ринків, розробки експортних стратегій, адаптації продукції до вимог зовнішніх ринків, проходження сертифікації, здійснення експортних операцій; розвиток електронних сервісів для спрощення експортних процедур [67].

Активна торговельна дипломатія дозволяє відстоювати інтереси українських експортерів на міжнародних ринках, усувати торговельні бар'єри, розширювати доступ до зовнішніх ринків. Рекомендується розширення мережі торгових представництв України за кордоном, особливо на пріоритетних експортних ринках; активізація участі України в міжнародних торговельних переговорах, включаючи укладання нових угод про вільну торгівлю та поглиблення існуючих; активний захист інтересів українських експортерів у рамках СОТ та інших міжнародних організацій; сприяння розвитку ділових контактів між українськими та іноземними підприємцями через організацію бізнес-форумів, торгових місій, ділових зустрічей; залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку експортного потенціалу агропромислового сектору. Як свідчать дані табл. 2.12, важливою залишається державна підтримка аграрного експорту через відшкодування вартості логістики, компенсацію витрат на сертифікацію, пільгове кредитування експортних контрактів, розвиток експортного страхування [23].

Таблиця 2.12. – Порівняння інструментів державної підтримки агроекспорту в Україні та розвинених країнах

Інструмент підтримки	Україна	Розвинені країни (ЄС, США, Канада)	Рекомендації для України
Експортне кредитування	Обмежене, високі ставки	Розвинена система, низькі ставки, довгі терміни	Розширити програми, знизити ставки, збільшити терміни
Страховання експортних ризиків	Початковий етап, обмежене покриття	Комплексна система, широке покриття різних ризиків	Розширити покриття, спростити процедури
Інформаційна підтримка	Фрагментована, обмежений доступ	Комплексна, легкий доступ, персоналізовані послуги	Створити єдину систему, розширити послуги
Торгові представництва	Обмежена мережа, недостатнє фінансування	Розгалужена мережа, активна підтримка експортерів	Розширити мережу, підвищити ефективність
Підтримка просування	Епізодична, обмежене фінансування	Системна, значне фінансування, різноманітні програми	Збільшити фінансування, впровадити системний підхід
Сертифікація та стандартизація	Обмежена підтримка, складні процедури	Активна підтримка, спрощені процедури, значне фінансування	Збільшити підтримку, спростити процедури

Захист інтересів експортерів	Пасивний підхід, обмежені ресурси	Активний підхід, значні ресурси, системна робота	Активізувати захист, збільшити ресурси
Підтримка МСП	Обмежена, нерегулярна	Пріоритетна, системна, різноманітні програми	Зробити пріоритетною, розширити програми

Джерело: складено автором за матеріалами [5, с. 32; 6, с. 58]

Удосконалення митних процедур та спрощення експортних операцій є важливим напрямом державної підтримки експорту. Складні та тривалі митні процедури, надмірна бюрократизація, непрозорість регуляторних вимог створюють додаткові витрати та ризики для експортерів, знижуючи їх конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. Рекомендується впровадження принципу "єдиного вікна" для експортерів, який дозволяє подавати всі необхідні документи через єдиний інтерфейс; автоматизація та діджиталізація митних процедур для зменшення часу та вартості оформлення експортних операцій; спрощення процедур для авторизованих економічних операторів, які мають позитивну історію співпраці з митними органами; гармонізація українського митного законодавства з міжнародними нормами та стандартами; розвиток системи попередніх рішень митних органів щодо класифікації товарів та визначення їх походження для підвищення передбачуваності митного оформлення [68].

Українські виробники, особливо малі та середні підприємства, часто не мають достатніх ресурсів та досвіду для ефективного просування своєї продукції на зовнішніх ринках. Державна підтримка в цій сфері може значно посилити їх конкурентні позиції. Рекомендується розвиток таких інструментів, як фінансова підтримка участі українських виробників у міжнародних виставках, ярмарках, торгових місіях; організація національних експозицій України на ключових міжнародних заходах; проведення промоційних кампаній для української агропродукції на пріоритетних зовнішніх ринках; розвиток та просування бренду "Продукт України"; сприяння встановленню контактів між українськими виробниками та потенційними іноземними партнерами.

Недостатньо розвинена інфраструктура обмежує експортні можливості українських виробників, підвищує логістичні витрати та знижує конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках. Рекомендується реалізація державних інвестиційних програм та проектів державно-приватного партнерства для розвитку портової інфраструктури, залізничної мережі, автомобільних доріг, річкових терміналів, прикордонних пунктів пропуску; впровадження державних програм підтримки будівництва та модернізації елеваторів, холодильних та складських комплексів, потужностей для переробки та пакування продукції; розвиток цифрової інфраструктури для управління логістичними процесами; створення спеціалізованих експортних терміналів для різних видів агропромислової продукції [50, с. 98].

Розвиток системи сертифікації та контролю якості продукції є необхідною умовою для забезпечення доступу української агропродукції на міжнародні ринки, де вимоги до якості та безпечності продукції постійно зростають. Рекомендується державна підтримка розвитку мережі сертифікаційних центрів та випробувальних лабораторій, які відповідають міжнародним стандартам та мають міжнародну акредитацію; впровадження програм часткової компенсації витрат на сертифікацію продукції за міжнародними стандартами, особливо для малих та середніх підприємств; розвиток системи державного контролю за якістю та безпечністю продукції, яка забезпечує еквівалентність з системами контролю ключових торговельних партнерів; підвищення кваліфікації фахівців у сфері сертифікації та контролю якості; проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності виробників щодо вимог до якості продукції на різних ринках [48].

Малі та середні підприємства мають значний потенціал для виробництва та експорту нішової, органічної, високоякісної продукції, але стикаються з більшими викликами у доступі до фінансування, технологій, ринків збуту порівняно з великими компаніями. Рекомендується розробка та впровадження спеціальних програм підтримки малих та середніх підприємств-експортерів, включаючи пільгове кредитування, гранти на розвиток виробництва та

сертифікацію продукції, технічну допомогу, навчання та консультації; сприяння створенню експортних консорціумів та кооперативів, які дозволяють малим виробникам об'єднувати ресурси для виходу на зовнішні ринки; розвиток спеціалізованих програм підтримки стартапів у сфері агротехнологій та інноваційних харчових продуктів; створення інкубаторів та акселераторів для агропродовольчих стартапів з експортним потенціалом.

Рекомендується розробка та впровадження державних програм підтримки інноваційних проектів у агропромисловому секторі через надання грантів, пільгових кредитів, податкових пільг; сприяння трансферу технологій через створення технологічних парків, інноваційних кластерів, центрів трансферу технологій; підтримка співпраці між науковими установами, університетами та бізнесом для розробки та впровадження інновацій; розвиток системи захисту інтелектуальної власності для стимулювання інноваційної діяльності; залучення іноземних інвестицій та технологій через створення сприятливого інвестиційного клімату та розвиток державно-приватного партнерства [6, с. 60].

Надмірне регулювання, часті зміни в законодавстві, непередбачуваність регуляторного середовища створюють додаткові ризики та витрати для експортерів, знижуючи їх конкурентоспроможність. Рекомендується продовження дерегуляції експортної діяльності, усунення надмірних адміністративних бар'єрів та дублювання функцій контролюючих органів; забезпечення стабільності та передбачуваності законодавства, що регулює зовнішньоекономічну діяльність; повне впровадження принципу "єдиного вікна" для експортерів; гармонізація українського законодавства з міжнародними нормами та стандартами, особливо в сфері безпечності харчових продуктів, захисту прав споживачів, екологічних вимог; розвиток механізмів зворотного зв'язку між бізнесом та державою для вдосконалення регуляторного середовища [36, с. 57].

Підтримка інтеграції українських виробників у глобальні ланцюги доданої вартості є стратегічним напрямом державної політики сприяння експорту. Інтеграція у глобальні ланцюги дозволяє українським виробникам отримувати

доступ до нових технологій, ринків збуту, фінансових ресурсів, а також збільшувати додану вартість, що створюється в Україні. Рекомендується розробка та впровадження державних програм підтримки проектів з інтеграції українських виробників у глобальні ланцюги доданої вартості; сприяння створенню спільних підприємств з міжнародними компаніями для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції; підтримка розвитку контрактного виробництва для міжнародних компаній; сприяння трансферу технологій та впровадженню міжнародних стандартів якості; організація бізнес-форумів, торгових місій, ділових зустрічей для встановлення контактів між українськими виробниками та потенційними міжнародними партнерами [14, с. 32].

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз сучасного стану міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України дозволяє зробити ряд важливих висновків. Агропромисловий сектор України демонструє зростаючу роль у формуванні експортного потенціалу національної економіки, збільшуючи свою частку в загальній структурі експорту до історичного максимуму – 65% у 2023 році. Така динаміка свідчить про стратегічне значення цього сектору для економіки України та її інтеграції у світовий економічний простір.

У структурі українського агроекспорту традиційно домінують зернові культури, насіння олійних культур та продукти їх переробки, які в сукупності становлять близько 80% усього експорту агропромислової продукції. Спостерігається позитивна тенденція до поступового зростання частки продуктів з вищою доданою вартістю, особливо у сфері переробки олійних культур. Україна зберігає лідерські позиції на світовому ринку соняшникової олії, забезпечуючи близько 46% світового експорту цього продукту.

Географічна структура українського агроекспорту зазнала суттєвих трансформацій протягом останніх років, особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році. Відбулося значне посилення європейського

вектору експорту – частка країн ЄС зростає з 32,8% у 2021 році до 57% у 2023 році. Водночас скоротилася частка країн Азії (з 45,1% до 28%) та Африки (з 14,2% до 11%). Ця переорієнтація пов'язана як з логістичними обмеженнями, зумовленими блокуванням морських портів, так і з запровадженням Європейським Союзом торговельних преференцій для України.

Порівняльний аналіз експортних показників України та основних країн-конкурентів свідчить про наявність сильних конкурентних позицій України за обсягами експорту ключових сільськогосподарських товарів та їх ціновою конкурентоспроможністю. Водночас українська агропродукція має обмежені можливості для конкуренції у сегментах з високою доданою вартістю через технологічне відставання, недостатній розвиток переробної промисловості та маркетингової складової.

На конкурентоспроможність українського агропромислового сектору на міжнародних ринках впливає комплекс внутрішніх та зовнішніх факторів. Серед внутрішніх факторів ключову роль відіграють продуктивність виробництва, яка демонструє тенденцію до поступового зростання, але залишається нижчою порівняно з розвиненими країнами; якість продукції, яка загалом відповідає міжнародним стандартам, але потребує подальшого підвищення; цінові параметри, які традиційно були конкурентною перевагою України, але поступово втрачають своє значення через зростання виробничих та логістичних витрат.

До зовнішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність агропромислового сектору, належать торговельна політика країн-імпортерів, яка створює як можливості (преференційний доступ до ринку ЄС), так і виклики (тарифні та нетарифні бар'єри на інших ринках); кон'юнктура світових ринків, яка характеризується високою волатильністю цін; логістичні обмеження, особливо пов'язані з блокуванням традиційних морських маршрутів експорту.

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України має багатоаспектний негативний вплив на експортний потенціал агропромислового сектору. Основними наслідками війни є скорочення посівних

площ та обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; порушення логістичних ланцюгів та блокування традиційних експортних маршрутів; зниження доступності матеріально-технічних та фінансових ресурсів; кадрові проблеми, пов'язані з мобілізацією та міграцією населення; зростання бізнес-ризиків, що негативно впливає на інвестиційну привабливість сектору.

Відновлення та посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України потребує реалізації комплексу стратегічних напрямів, спрямованих на підвищення його міжнародної конкурентоспроможності. Пріоритетними напрямками є технологічна модернізація виробництва, розвиток логістичної інфраструктури, підвищення доданої вартості агропродукції, диверсифікація виробництва та експорту, розвиток органічного виробництва, впровадження інновацій та розвиток людського капіталу.

Адаптація українського агроекспорту до вимог міжнародних ринків вимагає гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими, розвитку систем управління якістю та безпечністю продукції, адаптації до санітарних та фітосанітарних вимог різних країн, розвитку системи відстежуваності, адаптації до екологічних вимог та стандартів сталого розвитку, а також маркетингової адаптації продукції до специфічних вимог та преференцій споживачів на різних ринках.

Державна підтримка експортної діяльності агропромислового сектору має охоплювати розвиток програм фінансової підтримки експортерів, підвищення ефективності роботи Експортно-кредитного агентства України, розвиток інформаційно-консультаційної підтримки, активізацію торговельної дипломатії, удосконалення митних процедур, підтримку просування української агропродукції на зовнішніх ринках, розвиток експортної інфраструктури, а також сприяння розвитку малого та середнього підприємництва у сфері агроекспорту.

Важливим аспектом забезпечення сталого розвитку експортного потенціалу агропромислового сектору України є адаптація до глобальних викликів, зокрема кліматичних змін, цифрової трансформації міжнародної

торгівлі, змін у структурі глобальних ланцюгів поставок, зростання вимог до екологічної та соціальної відповідальності бізнесу. Успішна адаптація до цих викликів дозволить підвищити стійкість українського агроекспорту та зміцнити конкурентні позиції України на світових аграрних ринках у довгостроковій

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору України та стратегічних напрямів посилення його експортного потенціалу можна зробити наступні висновки.

Міжнародна конкурентоспроможність агропромислового сектору є складним багаторівневим поняттям, яке характеризує здатність галузі ефективно реалізовувати свої конкурентні переваги на світових ринках. Теоретичний аналіз підходів до визначення міжнародної конкурентоспроможності агропромислового сектору засвідчив, що вона має свої особливості, пов'язані з високою залежністю від природно-кліматичних умов, сезонністю виробництва, стратегічною роллю у забезпеченні продовольчої безпеки країни та значним впливом державного регулювання.

Експортний потенціал є ключовою складовою міжнародної конкурентоспроможності аграрного сектору. Система показників оцінки експортного потенціалу має включати не лише традиційні показники обсягу та динаміки експорту, але й показники його структури, ефективності, диверсифікації, технологічного рівня, якості та безпечності продукції, інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.

Агропромисловий сектор України демонструє зростаючу роль у формуванні експортного потенціалу національної економіки, збільшуючи свою частку в загальній структурі експорту до історичного максимуму – 65% у 2023 році. Така динаміка свідчить про стратегічне значення цього сектору для економіки України та її інтеграції у світовий економічний простір.

Структурно-динамічний аналіз експортної діяльності агропромислового сектору України показав, що в структурі українського агроекспорту традиційно домінують зернові культури, насіння олійних культур та продукти їх переробки, які в сукупності становлять близько 80% усього експорту агропромислової продукції. Спостерігається позитивна тенденція до поступового зростання

частки продуктів з вищою доданою вартістю, особливо у сфері переробки олійних культур. Україна зберігає лідерські позиції на світовому ринку соняшникової олії, забезпечуючи близько 46% світового експорту цього продукту.

Географічна структура українського агроекспорту зазнала суттєвих трансформацій протягом останніх років, особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році. Відбулося значне посилення європейського вектору експорту – частка країн ЄС зростає з 32,8% у 2021 році до 57% у 2023 році. Водночас скоротилася частка країн Азії (з 45,1% до 28%) та Африки (з 14,2% до 11%). Ця переорієнтація пов'язана як з логістичними обмеженнями, зумовленими блокуванням морських портів, так і з запровадженням Європейським Союзом торговельних преференцій для України.

Порівняльний аналіз експортних показників України та основних країн-конкурентів свідчить про наявність сильних конкурентних позицій України за обсягами експорту ключових сільськогосподарських товарів та їх ціновою конкурентоспроможністю. Україна входить до числа провідних світових експортерів за такими товарними позиціями, як соняшникова олія (1 місце у світі), кукурудза (4 місце), пшениця (5 місце), ячмінь (4 місце), соя (7 місце), що свідчить про її вагомий роль у формуванні світової продовольчої безпеки. Водночас українська агропродукція має обмежені можливості для конкуренції у сегментах з високою доданою вартістю через технологічне відставання, недостатній розвиток переробної промисловості та маркетингової складової.

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України має багатоаспектний негативний вплив на експортний потенціал агропромислового сектору. Основними наслідками війни є скорочення посівних площ та обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; порушення логістичних ланцюгів та блокування традиційних експортних маршрутів; зниження доступності матеріально-технічних та фінансових ресурсів; кадрові проблеми, пов'язані з мобілізацією та міграцією населення; зростання бізнес-ризиків, що негативно впливає на інвестиційну привабливість сектору.

Розвиток логістичної інфраструктури є критично важливим напрямом зміцнення конкурентоспроможності українського агроекспорту, особливо в умовах трансформації експортних маршрутів внаслідок військової агресії РФ. Пріоритетними завданнями є відновлення та розширення потужностей морських портів, розвиток річкової логістики через Дунай, модернізація залізничної інфраструктури, зокрема пунктів перевалки на кордоні з ЄС, оновлення рухомого складу залізниці, будівництво та реконструкція елеваторів та інших об'єктів зберігання сільськогосподарської продукції.

Гармонізація українських стандартів з міжнародними та європейськими є ключовим елементом адаптації українського агроекспорту до вимог міжнародних ринків. Невідповідність національних стандартів міжнародним вимогам створює технічні бар'єри для експорту, обмежує доступ на прибуткові ринки та знижує конкурентоспроможність української продукції. Пріоритетними завданнями є продовження гармонізації національного законодавства у сфері безпеки та якості харчових продуктів з законодавством ЄС відповідно до Угоди про асоціацію; впровадження міжнародних стандартів безпеки харчових продуктів; розвиток системи технічного регулювання, яка забезпечує відповідність української продукції вимогам міжнародних ринків; підвищення спроможності національних органів сертифікації та випробувальних лабораторій, забезпечення міжнародного визнання їх результатів.

Удосконалення митних процедур та спрощення експортних операцій є важливим напрямом державної підтримки експорту. Складні та тривалі митні процедури, надмірна бюрократизація, непрозорість регуляторних вимог створюють додаткові витрати та ризики для експортерів, знижуючи їх конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. Рекомендується впровадження принципу "єдиного вікна" для експортерів, який дозволяє подавати всі необхідні документи через єдиний інтерфейс; автоматизація та діджиталізація митних процедур для зменшення часу та вартості оформлення експортних операцій; спрощення процедур для авторизованих економічних операторів, які мають

позитивну історію співпраці з митними органами; гармонізація українського митного законодавства з міжнародними нормами та стандартами; розвиток системи попередніх рішень митних органів щодо класифікації товарів та визначення їх походження для підвищення передбачуваності митного оформлення.

Важливим аспектом забезпечення сталого розвитку експортного потенціалу агропромислового сектору України є адаптація до глобальних викликів, зокрема кліматичних змін, цифрової трансформації міжнародної торгівлі, змін у структурі глобальних ланцюгів поставок, зростання вимог до екологічної та соціальної відповідальності бізнесу. Успішна адаптація до цих викликів дозволить підвищити стійкість українського агроекспорту та зміцнити конкурентні позиції України на світових аграрних ринках у довгостроковій перспективі.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні рекомендації щодо посилення експортного потенціалу агропромислового сектору України:

1. Розробити та впровадити Національну стратегію розвитку експорту агропромислової продукції України на період до 2030 року, яка б визначала пріоритетні напрями та конкретні механізми підвищення міжнародної конкурентоспроможності галузі.

2. Створити Центр підтримки агроекспорту, який би надавав комплексну інформаційно-консультаційну, технічну та маркетингову підтримку експортерам, особливо малим та середнім підприємствам.

3. Розробити та впровадити програму державної підтримки технологічної модернізації агропромислового сектору, яка б передбачала пільгове кредитування, лізинг сільськогосподарської техніки, грантову підтримку інноваційних проектів.

4. Створити Фонд розвитку експортної інфраструктури за участю держави, міжнародних фінансових інституцій та приватних інвесторів для фінансування проектів розвитку портової, залізничної, елеваторної та іншої інфраструктури.

5. Розробити та впровадити програму стимулювання розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю, яка б передбачала податкові пільги, пільгові кредити та гранти для підприємств, що інвестують у розвиток переробки сільськогосподарської продукції.

6. Запровадити систему часткової компенсації витрат на сертифікацію продукції за міжнародними стандартами, особливо для малих та середніх підприємств.

7. Розширити мережу торгових представництв України за кордоном, особливо в країнах, які є перспективними ринками для українського агроекспорту.

8. Розробити та впровадити програму просування бренду "Продукт України" на міжнародних ринках, включаючи проведення промоційних кампаній, участь у міжнародних виставках, організацію торгових місій.

9. Створити Центр моніторингу та аналізу світових аграрних ринків, який би надавав аналітичну інформацію про тенденції, ціни, вимоги на різних ринках для підтримки прийняття рішень експортерами.

10. Розробити та впровадити програму розвитку кадрового потенціалу для експортоорієнтованих галузей агропромислового сектору, включаючи оновлення освітніх програм, розвиток міжнародних освітніх обмінів, підтримку програм підвищення кваліфікації.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані при розробці державних програм та стратегій розвитку агропромислового сектору, удосконаленні системи державної підтримки експорту, формуванні конкурентних стратегій підприємств агропромислового сектору, орієнтованих на міжнародні ринки, а також у навчальному процесі при викладанні дисциплін, пов'язаних з міжнародною економікою, зовнішньоекономічною діяльністю та конкурентоспроможністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агробізнес України 2022/23: Інфографічний довідник. Latifundist Media, 2023. URL: https://agribusinessinukraine.com/get_file/29/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2022 (дата звернення: 15.02.2024)
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: КНЕУ, 2022. 624 с.
3. Артюшок К. А. Стратегічні напрями розвитку експортного потенціалу аграрного сектору України. Економіка та управління АПК. 2023. № 2. С. 45-53.
4. Балабанов О. О. Оцінка конкурентоспроможності агропромислової продукції України на світових ринках. Економічний аналіз. 2023. Т. 33. № 3. С. 122-130.
5. Борейко А. С. Експортний потенціал сільського господарства України: сучасний стан та перспективи розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2023. № 51. С. 76-82.
6. Бородіна О. М., Прокопа І. В., Юрчишина Л. П. Аграрна структура України: передумови та напрями трансформації. Київ: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2022. 308 с.
7. Виробництво кукурудзи і соняшнику в Україні та світі у 2019/2020 МР. URL: <https://superagronom.com/multimedia/infographics/64-virobnitstvo-kukurudzi-i-sonyashniku-v-ukrayini-ta-sviti-u-2019-2020-mr> (дата звернення: 22.02.2024)
8. Власенко О. П. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка та держава. 2023. № 7. С. 32-38.
9. Волощук К. Б. Логістичні аспекти експорту аграрної продукції з України в умовах воєнного стану. Вісник аграрної науки. 2023. № 8. С. 95-102.
10. Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015). Шляхом європейської інтеграції. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2022. 416 с.

11. Гребенюк М. Economic development of the state in modern conditions: the role and importance of the agri-food sector. Scientific notes of the University "KROK". 2024. № 3(75). P. 21-30. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-21-30>
12. Губенко В. А. Фінансове забезпечення розвитку аграрного сектору: проблеми та шляхи їх вирішення. Фінанси України. 2023. № 6. С. 78-89.
13. Данкевич А. Є. Розвиток земельних відносин в Україні. Київ: Фенікс, 2023. 432 с.
14. Діброва А. Д., Діброва Л. В. Теоретичні засади формування та розвитку аграрного ринку. Київ: Ін-т аграрної економіки, 2022. 336 с.
15. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64> (дата звернення: 28.02.2024)
16. Жолобко Г. А. Державне регулювання аграрного сектору економіки України. Київ: ІАЕ, 2023. 512 с.
17. Жураковська Л. Ключові політики та заходи для підтримки аграрного сектору України в умовах воєнного стану. НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/klyuchovi-polityky-ta-zakhody-dlya-pidtrymky-ahrarynoho-sektoru-ukrayiny-v> (дата звернення: 05.03.2024)
18. Жураковська Л., Русан В. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (дата звернення: 12.03.2024)
19. Зайченко В. В., Немченко Т. Б. Умови реалізації стратегії розвитку експортного потенціалу підприємств аграрного сектору України : дис. 2016. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/3590> (дата звернення: 18.03.2024)
20. Залізко В. Д. Ефективність використання виробничого потенціалу в аграрній сфері АПК. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 323 с.

21. Замлинський В., Замлинська О., Осик С. Сучасний стан і тенденції конкурентоспроможності агропродовольчої галузі на зовнішніх ринках. Економічний вісник Причорномор'я. 2024. № 5. DOI: <https://doi.org/10.37000/ebbsl.2024.05.03>
22. Збитки агросектору та земельним ресурсам України від повномасштабної війни складають \$8,7 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-agrosektoru-ta-zemelnim-resursam-ukrayini-vid-povnomasshtabnoyi-viyni-skladayut-8-7-mlrd/> (дата звернення: 25.03.2024)
23. Іванух Р. А. Планування розвитку аграрного сектору України. Київ: Логос, 2023. 245 с.
24. Кваша С. М. Інституційні трансформації аграрного сектору: теорія, методологія, практика. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 574 с.
25. Кирилов Ю. Є. Концептуальні засади формування та розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі економіки. Херсон: Олді-плюс, 2023. 380 с.
26. Козак О. А. Теоретико-методологічні основи розвитку підприємництва в аграрній сфері АПК України. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 406 с.
27. Коденська М. Ю. Агротехнологічні кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Економіка АПК. 2023. № 7. С. 65-73.
28. Корінець Р. Я. Формування стратегії розвитку аграрного сектору економіки України. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 512 с.
29. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 608 с.
30. Кудлак В. Я. Розвиток підприємництва в аграрному секторі АПК України: проблеми та шляхи їх вирішення. Економіка та підприємництво. 2023. № 50. С. 127-134.
31. Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 182 с.

32. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації управління в Україні. Київ: ННЦ ІАЕ, 2023. 215 с.
33. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 372 с.
34. На Європу припадає 57% українського аграрного експорту. agrostory.com. URL: <https://agrostory.com/uk/info-centr/trading/europe-accounts-for-ukrainian-agricultural-exports-uk/> (дата звернення: 02.04.2024)
35. Негода Ю., Новак І. Інноваційне забезпечення аграрного сектору України. Економіка та суспільство. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-40>
36. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2022. 495 с.
37. Онищенко О. М. Проблеми фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору. Вісник аграрної науки. 2023. № 5. С. 89-96.
38. Павленко А. Ф., Войчак А. В. Маркетинг: підручник. Київ: КНЕУ, 2022. 246 с.
39. Павлов О. І. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика. Одеса: Астропринт, 2023. 428 с.
40. Пасічник Ю. Оцінка економічного потенціалу агропромислового комплексу України. Acta Academiae Beregsasiensis. Economics. 2022. № 1. С. 34-47. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2022-1-34-47>
41. Патица Н.І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2023. № 4. С. 77-89. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202304077>
42. Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах кліматичних змін. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/perspektyvy-rozvytku-ahramnoho-sektoru-ukrayiny-v-umovakh-klimatychnykh-zmin> (дата звернення: 08.04.2024)

43. Петренко В. Ю. Фінансове забезпечення аграрного сектору України : маг. дис. 2019. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72991> (дата звернення: 15.04.2024)
44. Підсумки агроекспорту-2023: куди і скільки агропродукції відправила за кордон Україна. Elevatorist.com. URL: <https://elevatorist.com/spetsproekt/210-agrarniy-eksport-2023-skilki-i-kudi-prodali-zerna-ta-oliyi> (дата звернення: 22.04.2024)
45. Прокопенко К. О. Економічна ефективність інтеграції в агропромисловому комплексі. Київ: ННЦ ІАЕ, 2023. 236 с.
46. Радченко О. Д. Категорії та принципи сталого розвитку. Економіка та підприємництво. 2023. № 45. С. 87-94.
47. Русан В. М. Особливості функціонування аграрного сектору економіки в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/rusan.pdf> (дата звернення: 28.04.2024)
48. Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. Глобалізація і продовольство. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 632 с.
49. Синявська Л. В. Управління конкурентоспроможністю підприємств харчової промисловості АПК. Одеса: Атлант, 2023. 356 с.
50. Статистичний щорічник України за 2023 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 468 с.
51. Степаненко А. В. Аудит в АПК: підручник. Київ: КНЕУ, 2022. 463 с.
52. Тарасовський Ю. Частка агропродукції в експорті України досягла історичного максимуму. Румунія очолила рейтинг імпортерів у 2023 році. Forbes.ua. URL: <https://forbes.ua/news/chastka-agroproduksii-v-eksporti-ukraini-dosyagla-istorichnogo-rekordu-rumuniya-ocholila-reyting-importeriv-31012024-18885> (дата звернення: 05.05.2024)
53. Тихонов А. Г., Гребеннікова О. В. Комплексна оцінка економічної ефективності аграрного виробництва. Київ: ІАЕ, 2023. 174 с.
54. Тулуш Л. Д., Радченко О. Д. Сталий розвиток аграрного сектору економіки України: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 352 с.

55. Україна стала світовим лідером з експорту соняшникової олії. Агрополіт - гаряча агрополітика. URL: <https://agropolit.com/news/17854-ukrayina-stala-svitovim-liderom-z-eksportu-sonyashnikovoyi-oliyi> (дата звернення: 12.05.2024)

56. Україна торік експортувала рекордний обсяг соняшникової олії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3196114-ukraina-torik-eksportovala-rekordnij-obsag-sonasnikovoi-olii.html> (дата звернення: 19.05.2024)

57. Україна у 2023 р продовжила посилювати європейський вектор аграрного експорту. AgroNews. URL: <https://agronews.ua/news/ukrayina-u-2023-r-prodovzhyla-posylyuvaty-yevropejskyj-vektor-agrarnogo-eksportu/>(дата звернення: 26.05.2024)

58. USDA в оновленому прогнозі залишив без змін показники експорту й виробництва українського зерна. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3928062-usda-v-onovlenomu-prognozi-zalisiv-bez-zmin-pokazniki-virobnictva-j-eksportu-ukrainskih-zernovih.html> (дата звернення: 30.05.2024)

59. Федоров М. М. Трансформація економічного механізму розвитку сільського господарства України. Київ: ІАЕ, 2022. 484 с.

60. Шевченко О. О. Логістичне забезпечення діяльності підприємств АПК. Київ: Логос, 2023. 216 с.

61. Шинкарук Л., Деліні М., Геращенко М. Державна інвестиційна підтримка підприємств агропромислового сектору України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-89> (дата звернення: 15.04.2024)

62. Шпикуляк О. Г. Становлення інститутів регулювання аграрного ринку. Київ: ННЦ ІАЕ, 2022. 480 с.

63. Юрчишина Л. П. Стратегічні пріоритети розвитку сільських територій України. Київ: ІЕП НАН України, 2023. 359 с.

64. Ярмоленко Ю. О. Товарна структура аграрного експорту України: сучасні тенденції та перспективи. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 78-85.
65. Chala V., Barbul Y. S. International competitiveness of the agro-industrial sector of Ukraine in terms of modern economic globalisation. Economic space. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/163-11> (дата звернення: 18.03.2024)
66. FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. Rome: FAO, 2023. 296 p. URL: <https://www.fao.org/3/cc3017en/cc3017en.pdf> (дата звернення: 25.04.2024)
67. Khodova Y. Agro-industrial sector of Ukraine: current situation, trends and development prospects. Herald UNU. International Economic Relations And World Economy. 2021. № 35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-35-12> (дата звернення: 10.05.2024)
68. OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032. Paris: OECD Publishing, 2023. 356 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/08801ab7-en> (дата звернення: 02.05.2024)
69. Porter M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 2022. 432 p. URL: <https://www.simonandschuster.com/books/Competitive-Strategy/Michael-E-Porter/9781982156328>(дата звернення: 08.03.2024)
70. Skrynkovskyu R. та ін. Тенденції та перспективи розвитку агропромислового сектору регіонів України. Path of Science. 2021. Т. 7, № 4. С. 6006. DOI: <https://doi.org/10.22178/pos.69-11> (дата звернення: 12.05.2024)